

Pijlen, paarden, God en slagzwaarden

Een analyse van de geschiedschrijving over de Slag op het Lechfeld, 955

Pim Nusselder

MA Thesis Universiteit Utrecht, 2012

Inhoudsopgave

Deel I

Inleiding	3
Middeleeuwse auteurs	6
Oost-Frankische context	8
Tekstkenmerken	12
Cultuurverschillen	13

Deel II

Lechfeld en auteurs	27
Thietmar van Merseburg	30
Adalbert van Magdeburg	35
Widukind van Corvey	41
Conclusies	51
Literatuur	53

Deel I

Inleiding

We leven in een tijd die gekenmerkt wordt door een moeizame, omstreden, maar toch steeds verdergaande politieke, economische en juridische integratie van Europese staten. De relatie tussen 'Europa' en niet-Europeanen (buiten en binnen de grenzen) staat tegelijkertijd onder spanning, zeker als deze anderen het 'joods-christelijke gedachtengoed', c.q. de basisaannames van de Verlichting niet omarmen. Mede daardoor staan interculturele vraagstukken in het hart van de maatschappelijke belangstelling. De reden daarvan is uiteraard niet omdat 'Europa' nu voor het eerst geconfronteerd zou zijn met 'anderen', maar een deel van de verklaring is wel dat elke vanzelfsprekendheid over de eigen superioriteit verdwenen is, in Europa.

Die teloorgang is een relatief nieuwe ontwikkeling. Eeuwenlang werd het optreden van Europese staten en vorsten immers gekenmerkt door vertrouwen in het vermogen om de eigen wil - en soms ook de eigen cultuur - aan de ander op te leggen. En als de morele superioriteit niet militair bewezen kon worden in het eigen land of net over de grens, dan toch zeker wel buiten Europa. En waar of wanneer ook dat ook gebeurde, maakte het christelijk geloof op enigerlei wijze deel uit van de strijd om de macht. De cultuur van Europa was er immers een waarin de kerk een centrale rol bekleedde.

Dit zelfverzekerd expansionisme kenmerkte de Romeinen tot in de eerste eeuw, terwijl honderden jaren later deze 'grand strategy' ook met langdurig succes gehanteerd werd door de meest succesvolle stam van alle 'barbaren': de Franken. Nadat ze heel Gallië onder hun heerschappij brachten, raakten zij aan hun grenzen steeds opnieuw slaags met degenen daar (net) buiten. Jaarlijkse veldtochten tegen volken als de Saksen en Friezen werden de norm, afgewisseld met militaire conflicten binnen de Frankische elite. Deze tradities - zowel expansie als interne strijd - werden overgenomen door de Karolingers en weer later door de vorstendommen van 'Oost Francia'; ruwweg het gebied dat we tussen 1945 en 1990 West-Duitsland noemden¹. Tot in de veertiende eeuw zouden hier, aan de steeds verder oostelijk opschuivende 'frontier', culturele spanningen optreden en gevechten plaatsvinden. Ondertussen hadden velen uit Europa al diverse kruistochten ondernomen; ondernemingen waar militaire strijd ook voortdurend hand in hand ging met een confrontatie tussen culturen. Echter, vanaf de efficiënte militaire toepassing van het buskruit was de uitkomst van botsingen tussen 'the West and the rest' steeds vaker vooraf bekend. 'Europa' had daar min of meer het monopolie op en veroverde zo in rap tempo invloed, macht en zelfs algehele dominantie in de hele wereld.

Sommige historici verklaarden deze ontwikkeling als 'vanzelfsprekend', in lijn met de maatschappelijke consensus van hun tijd. Inmiddels zijn die weinig kritische aannames terzijde gesteld, eveneens is het blikveld van het historisch ambacht dramatisch verbreed van puur politiek-militaire gebeurtenissen naar een scala van economische, sociale en

---

¹ Met enige regelmaat zijn in deze studie grote historische ontwikkelingen samengevat, of is algemeen aanvaarde feitenkennis uit diverse bronnen in een synthese bijeengebracht. Hierbij valt te denken aan gegevens uit de Lexikon des Mittelalters, maar vooral overzichtswerken als *Europe after Rome* of *The Art of War in the Western World*. Hoewel deze de opvattingen van de geciteerde auteurs bevatten en zij mogelijk niet alle voortdurend de historisch-wetenschappelijke consensus weergeven, worden dergelijke algemene schetsen niet individueel verantwoord middels voetnoten. Enkele behandelde deelonderwerpen zijn slechts voor één auteur onderwerp van studie geweest; in dergelijke gevallen is het feitenmateriaal en de argumentatie kritisch gewogen en zo mogelijk (verkort) weergegeven.

culturele ontwikkelingen. Toch is de grote vraag overeind gebleven waarom de landen van kleine subcontinent Europa zo'n enorme invloed verwierven in de enorm grote wereld daarbuiten.

Een andere, kleinere vraag gaat over de verhouding tussen geschiedschrijvers en 'the powers that be'. Die kwestie verdient voortdurende reflectie binnen het vak. Daarom is het nuttig de geschiedbeoefening van diverse periodes en regio's voor het voetlicht te halen, om te analyseren hoe onze voorgangers zich rekenschap gaven van de gebeurtenissen die voorafgingen aan hun tijd. Hoe presenteerden zij met het voortschrijden van 'hun' geschiedenis en hoe definieerden zij de groepen waarmee zij zich identificeerden? Hoe presenteerden zij 'anderen', in het bijzonder degenen waarmee de eigen groepen in conflict waren? Wat was daarover vermeldenswaard? Wat zegt dat over de positie van de geschiedschrijvers en van de elites waartoe zij bijna zonder uitzondering behoorden?

Bij uitstek voor de vroege middeleeuwen is deze zoektocht niet eenvoudig. De ons overgeleverde bronnen zijn vaak schaars en onvolledig, bovendien werd geschiedenis vaak slechts door een van beide zijden schriftelijk vastgelegd - en met heel andere doelstellingen dan een objectieve weergave.

Toch is het vaak nog mogelijk om tot antwoorden te komen, door twee of meer bronnen te raadplegen over dezelfde historische gebeurtenis. Daarom, maar in de wetenschap dat het beeld onvolledig zal blijven, onderzoeken we op de volgende pagina's *hoe in de periode voorafgaand aan de Kruistochten, middeleeuwse auteurs relatief recente interculturele conflicten beschreven*, met inbegrip van de de daarin strijdende partijen en beslissende momenten in die conflicten.

Door het stellen van deze onderzoeksvraag zien we ons direct geconfronteerd met de keuze voor de te behandelen conflicten en bronnen. Deze moet samenhangend zijn en verantwoord worden, maar tegelijkertijd zal de selectie uiteindelijk niet anders dan een arbitraire keuze zijn, in het besef dat vergelijkbare, hierop volgende conflictstudies het beeld alleen maar fors kunnen verrijken.

Als historisch onderwerp staat op de volgende pagina's een specifiek, vaak weinig belicht historisch feit centraal: de overwinning van de Oostfrankische koning Otto I op de Magyaren² in 955, op het Lechfeld direct ten zuiden van de Beierse stad Augsburg. Later gaan we dieper in op de keuze voor deze veldslag, op dit moment volstaat het te constateren dat dit treffen tussen legers afkomstig uit sterk afwijkende culturen nadere beschouwing verdient, omdat het een zeer betekenisvolle gebeurtenis was - een feit dat ook door tijdgenoten zo ervaren werd. De klinkende militaire overwinning staat aan het begin van de samenhangende geschiedenis van Duitsland; mede vanwege dat beginpunt is het vermoedelijk ook een feit dat verwaarloosd werd sinds 1945, zowel door bijna alle Duitse historici als door mediëvisten die zich meer oriënteerden op de Karolingers, terwijl velen ook zich richtten op vroegmiddeleeuwse gebeurtenissen en ontwikkelingen die als meer relevant ervaren worden in de Angelsaksische traditie. Aan Hongaarse zijde zien we in het spaarzame aantal vertaalde historische werken dat het beginpunt van de nationale geschiedenis vastgesteld is op het jaar 1000, toen de later heilig verklaarde koning Stephan zijn onderdanen via een kersteningsprogramma het christelijke Europa inloodde. De voorafgaande 'heidense' periode begon weliswaar met de enigszins geroemde

---

² In deze studie hanteren we zo veel mogelijk de contemporaine term die de volken zelf eveneens gebruikten. Vandaar dat anachronismen als 'Duitsers' of 'Heilige Roomse Rijk' niet voorkomen. Uit stilistische overwegingen worden Magyaren soms afgewisseld met Hongaren.

‘Verovering’, maar verder besteden Hongaarse historici weinig aandacht aan de tijd dat de ‘Hungri’ zich in alle opzichten buiten de Europese cultuur sloten.³

Dat gold ook voor schriftgebruik. De contemporaine bronnen die de dramatische strijd beschrijven, zijn dus alle door ‘Duitse’ auteurs geschreven. Drie daarvan zullen we behandelen op de volgende pagina’s, want met dit aantal is een uitstekende historische casus te beschrijven die ons informeert over de receptie van middeleeuwse interculturele conflicten. Concreet gaat het om de betreffende passages uit de Chronicon van Thietmar van Merseburg, gevolgd door de Adalberti Continuatio Reginonis, waarmee Adalbert van St. Maximin (later: van Magdeburg) zonder zichzelf bij naam te noemen een andere Chronicon voortzette, namelijk de wereldkroniek van Regino van Prüm. We besluiten de serie met de opvallende Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres, ofwel de Saksengeschiedenis van Widukind van Corvey. De keuze voor deze bronnen wordt uiteraard vooraf verantwoord.

Uiteraard moeten we deze onderzoeksvraag inbedden in de historiografische traditie van de tiende en elfde eeuw. We moeten daarom stilstaan bij de tradities waarin deze middeleeuwse auteurs werkten, bij de specifieke ‘staatkundige’ en culturele context waarin ieder van hen op zijn plaats, tijd en situatie zijn werk samenstelde, tevens bij de vraag naar hun persoonlijke achtergronden en waarom zij überhaupt geschiedenis schreven. Dat kan ons informeren over het doel, c.q. de doelen die zij nastreefden. Direct komt dan ook de vraag op naar de aard (en omvang) van hun publiek en de verwachtingen die men stelde aan een dergelijk geschrift. Daarbij doet zich ook de vraag voor of geschiedschrijving in de periode voorafgaand aan de Kruistochten wezenlijk anders is dan die na het jaar 1099.

Bij dat alles mogen we ons ook afvragen met welke interesse er geschreven, c.q. gelezen werd over relatief recente conflicten. Op welke wijze werden conflicten en vijanden tot dan toe beschreven - en waarom zo? Is er een significant verschil te zien als het specifiek om interculturele conflicten gaat? En is er dan nog een verschil te zien tussen de representatie van enerzijds (buur)stammen die traditioneel overwonnen werden, en anderzijds van de plotseling invallende, militair superieure - en heidense - volken zoals de Noormannen en de Magyaren? Zien we daardoor een andere, misschien zelfs apocalyptische oriëntatie op de samenleving, op gebeurtenissen, op ‘reddende’ of falende leiders?

Achter deze keuzes gaat uiteraard ook nog een gedachtenwereld schuil wat betreft oorlogvoering. Daarom zullen we ook enige verdieping moeten aanbrengen waar het gaat om veelvoorkomende contemporaine attitudes - en veranderingen daarin - ten opzichte van het militaire in het algemeen en het gewapende conflict in het bijzonder, en zeer in het bijzonder waar het gaat om interculturele conflicten. Welke lading geeft de auteur via woordgebruik, toon en stijl? Hoe verhoudt zich dat met de historiografische traditie tot dan toe? Hoe worden hoofdpersonen handelend of sprekend opgevoerd in zijn werk? Welke symboliek gebruikt hij en wat betekent die? Het woordgebruik in de bronnen over de slag op het Lechfeld zal onder meer hierop getoetst worden.

Behalve de persoon van de auteur, zijn lezerspubliek, historiografische traditie en stilistische verschillen, gaat de bronvergelijking uiteraard in op de betekenis van gegevens als de momenten waarop de geschiedkundig werken geschreven werden en de politieke en sociaal-culturele dimensies van de werken in hun context. In essentie proberen we te achterhalen welke waarden de auteurs aanhingen en wat ons dat vertelt over de rol van

---

³ In A. Róna-Tas, *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages: An Introduction to Early Hungarian History*. (Budapest 1999) wordt daarentegen veel ruimte vrijgemaakt voor diepgaande studie naar de vroegste bewijzen van Magyar-cultuur en volk. Daarin passeren echter zo veel aspecten de revue, dat er aan de Verovering slechts 5 van de 565 pagina’s gewijd zijn, die bovendien worden gevolgd met het dramatisch eind-, c.q. hoogtepunt van de auteur, te weten ‘The Integration of the Magyars within Europe’.

culturele verschillen in de vroege middeleeuwen, specifiek in oorlogvoering en algemeen in de ontwikkeling van historische identiteit. Dat is op zich waardevol, maar zoals gezegd kan deze studie slechts concrete beelden geven uit de tiende eeuw, van een Duitsland in statu nascendi - nadrukkelijk in de hoop op verrijking van dat beeld door meer vergelijkbare of betere vergelijkende studies.

1. Middeleeuwse auteurs

Geschiedschrijving in de tiende eeuw bouwde voort op een lange traditie van continuïteit, gekenmerkt door een voortdurend en dynamisch (re)construeren van een wereldbeeld dat 'stabiliteit' als centrale eigenschap had.⁴ In het Westen had die traditie zich al eeuwen daarvoor moeten losmaken van het idee van een allesomvattend Rijk. Dit afscheid, in theorie al voorbereid door Augustinus, impliceerde een herdefiniëring van de verhouding tussen 'heilige' en seculiere geschiedenis. Rond 500 werd daar een begin mee gemaakt, met het verdwijnen van het Romeinse Rijk en de daarop volgende vestiging van de 'barbaarse' koninkrijken in onder meer Brittannië, Gallië, Spanje en Italië. De nieuwe politiek-militaire elite bestond echter uit heidense en ariane Germanen.

Systeemveranderingen pasten echter niet in het klassieke denken, evenmin ontwikkelden Romeins geschoolde, orthodoxe clerici - waaronder enkelen die geschiedenis schreven - mentale ruimte daarvoor. Daarom werden de nieuwe wereldlijke heersers, zij het met enige aarzeling, geaccepteerd als volken die door God gestuurd waren, zowel als straf voor de zonden van de Romeinen als nieuwe bekeerlingen tot het orthodoxe christendom. Eenmaal gedoopt kregen deze Germanen zo een plaats in de heilsgeschiedenis, inclusief die delen van hun orale cultuur waarvoor een plaats gevonden kon worden in de christelijk-orthodoxe leer. Hier vond niets minder dan een fusie plaats, waardoor zowel de kerk, haar leer, structuren en functionarissen, als de Germaanse elite met zijn tradities en verhalen een evenwicht konden vinden. Die fusie kreeg diverse historiografische exponenten, vooral via het genre van 'etnogenese', waarin de oorsprong van bijvoorbeeld de Goten of de Franken met Rome en zelfs Troje werd verbonden. Na het verdwijnen van het universele en christelijke Romeinse Rijk werden de nieuwe machthebbers bovenal verbonden aan de christelijke kerk, die op basis van haar geloofsleer universaliteit claimde. Door deze dubbele verbondenheid werd een dramatische fragmentatie vormgegeven als een eerbiedwaardige voortzetting van Gods genadig plan met de wereld en alles wat daar in was.

Wonderen, profetieën en voortekenen hadden een belangrijke plaats daarin, evenals de logica dat boete moest volgen op zonde; voor toeval of noodlot was geen ruimte.

Vergelijkingen met het Oude Testament pasten daarbij.

In deze vergelijking bedeede de kerk zich een plaats toe die bij de profeten van het Oude Testament paste: bewaker van het geloof, bekeerder van heidenen en het kerstenen van alle aspecten van het leven. Ze maakte zichzelf tot zichtbaar teken van Goddelijke voorzienigheid en dus continuïteit.

Toch stond die universaliteit onder druk. In de diverse nieuwe koninkrijken, elk met hun eigen politieke en militaire uitdagingen, ontstonden even zo vele varianten op de relaties tussen kerkelijke leiders en instituten met wereldlijke heersers en het min of meer ontwikkelde 'staatsapparaat'. Deze relaties konden bovendien bij elke machtswisseling weer deels of zelfs totaal herzien worden. Vertegenwoordigers van de kerk waren echter voortdurend in staat zich te positioneren als de onmisbare begeleiders van welke koningen er op dat moment ook maar aan de macht waren - althans, zo werden de clerici door hun (verre) opvolgers gepresenteerd in de geschiedschrijving. Het morele gelijk bleef als vanzelfsprekend stevig in handen van Gods vertegenwoordigers op aarde.

---

⁴ E. Breisach, *Historiography, Ancient, Medieval & Modern* (Chicago en London 1983) 88 - 132. De weergave op deze pagina is Breisach veel dank verschuldigd.

Rond 750 zien we deze patronen als vaste ingrediënten van contemporaine historische werken; de verhouding tussen kerkelijk gezag en wereldlijke machthebbers was bestendig. De interpretatie van de gebeurtenissen en daden lag in handen van de geestelijkheid, die ter stichting van haar publiek in alles wees op Gods alerte aanwezigheid - nu en in voorgaande eeuwen en decennia, zowel in het Oudtestamentische Israel als in het Saksen van de tiende eeuw.

Met de acceptatie en vervolgens de verheffing van het christelijk geloof werd de tijd, van de kalender tot en met 'historie', ook een gekerstend domein. Bij geschiedenis gold dat karakter zowel voor de inhoud en strekking als voor de beoefenaren.

“Heel anders dan in de antieke historiografie, maar in lijn van die van de jonge Kerk, valt bij de vroeg-middeleeuwse geschiedschrijvers het groot aantal geestelijken op met onder hen nogal wat bisschoppen, abten, maar ook gewone monniken. Hun werken kwamen dan ook meestal tot stand aan bisschoppelijke hoven of in benedictijnenabdijen. Er zijn echter ook enkele beroemde leken onder de historiografen allen hadden ze nauwe banden met koninklijke hoven. Van hofhistoriografie kan men alleen gewagen in de zin van aanwezigheid van menig historiograaf aan het hof en van stimulering van geschiedschrijving door de vorst; van door het hof aangestelde historiografen is nog geen sprake. Historiografisch werk vormt doorgaans slechts een klein deel van de hele bedrijvigheid of het hele oeuvre van de vermelde geschiedschrijvers; die zijn veelal eerst ambtenaar, krijgsman, bisschop, abt, zielzorger, en pas daarnaast geschiedschrijver. Ook de auteurs van de talrijke anoniem overgeleverde werken zullen wel zulke functies en sociale posities bekleed hebben.”

Vele auteurs noemen expliciet hun motief: “In alle tot nu toe genoemde genres valt een overwegende aandacht op voor recent verleden en eigen tijd, waaromtrent tot onmiddellijke optekening van feiten moet worden overgegaan, uit vrees dat de kennis verloren zal gaan.”⁵

“Wat de uiteindelijke interpretatie van het historische gebeuren betreft, zetten de middeleeuwse historiografen de oudchristelijke traditie verder. Daarbij krijgen ze zoals voorheen het gezelschap van theologen. In hun aller ogen is de geschiedenis de vervulling van Gods plan en zijn de mensen onderworpen aan Zijn leiding en voorzienigheid. Die opvatting hoef niet noodzakelijk nadrukkelijk door de historiografen te worden verwoord; de goddelijke aanwezigheid is voor hen vanzelfsprekend. Het feit dat uitsluitende de geestelijkheid geschiedenis schreef, heeft dus consequenties voor stijl en inhoud. Ter stichting van de lezer werd de nadruk gelegd op morele voorbeelden en deugdzaamheid. Dat laatste thema strekte zich ook uit naar de activiteit van de schrijver zelf. Aangezien 'nederigheid' als hoogste van die deugden werd beleden, gaf het de clericus uiteraard geen pas om met bloemrijk taalgebruik en indrukwekkende retoriek de lezer te imponeren - zo hij daar al toe in staat was, c.q. zijn publiek dit niveau aankon.”⁶

Het min of meer expliciete doel van geschiedschrijving was onderwijs in specifiek christelijke deugden. Voorbeeldig gedrag was al het klassieke vehikel van dergelijk onderwijs, maar in de achtste en negende eeuw zien we een opleving van de biografie als 'genre'. Geschiedenis bestond voor tijdgenoten immers niet uit economische of sociologische wetmatigheden, maar werd geschapen door daden van nobele en/of heilige individuen. Zo wonnen voorbeeldige heersers veldslagen, regeerden volken, dwongen bekering af van hele stammen, stichtten kloosters en bisdommen - en vormden

---

⁵ Schryver, R. de, *Historiografie. Vijfentwintig eeuwen geschiedschrijving van West-Europa* (Leuven 1990) 127 - 128.

⁶ Idem, 129.

voor tijdgenoten en latere generaties een moreel ideaal referentiepunt. Aan kerkelijke zijde hielden de vele heilige bisschoppen, abten hun opvolgers een spiegel voor.

Andere genres - hoewel de grenzen ertussen in deze eeuwen nooit scherp te trekken zijn - waren de verhalende historiën, meestal over relatief recente gebeurtenissen; annalen waarin kort per jaar enkele feite werden vermeld; het zeer populaire genre van de kronieken, die vaak het tijdperk bestreken van maar liefst de schepping tot enkele jaren voor het schrijven van de kroniek; de gesta - verwant aan de biografie, maar het onderwerp was hier niet zozeer een persoon, maar veeleer een kerkelijk instituut als een bisdom of abdij.

In kronieken komen we het idee van 'translatio imperii' tegen, dat zich in de periode van de Karolingers, specifiek na 800, in belangstelling mocht verheugen. Voor het eerst sinds 476 was er immers nu een keizerrijk; de centrale vraag was of dit een geheel nieuwe staat was, of gezien mocht worden als voortzetting van het Romeinse Rijk.

Dat laatste idee werd echter niet zo breed geaccepteerd als wij soms vermoeden. In lijn met Augustinus was Regino van Prüm een van de auteurs die deze notie verwierp; hij greep het vergaan van het Karolingische rijk juist aan als bewijs van de vergankelijkheid van wereldlijke macht. Het enige constante rijk was dat van Christus. Het was aan hem om een volgend rijk te selecteren om zijn plan met de wereld verder te volvoeren; God had geen uitverkoren volken of andere aardse favorieten.

Het idee vervaagde in West-Francia, toen pijnlijk duidelijk bleek dat het keizerrijk niet bestand was tegen interne spanningen en invallende Noormannen, soms afgewisseld door Saracenen of Magyaren. Echter, in Oost-Francia stak het keizer-idee na 900 weer de kop op. Straks gaan we verder in op de politieke situatie in Oost-Francia, hier volstaat het om te constateren dat rond 900 daar nog geen rijk was onder eenhoofdige leiding, noch zelfs maar een verwachting daarvan of streven daarnaar, onder de diverse 'Germaanse' staatjes en stammen. De situatie rond 920 was cruciaal; op dat moment was nog niet te zeggen of Oost-Francia - evenals West-Francia - zou overleven als politieke eenheid of zou uiteenvallen in de tot dan toe samenstellende delen. Rond het jaar 1000 was er geen twijfel meer over het voortbestaan van beide.⁷

---

⁷ Nelson, J., 'Rulers and government' in Reuter, T., ed., *The New Cambridge Medieval History: Volume 3, c. 900-c.1024* (Cambridge 1999) 95 - 129, aldaar 99-100.

2. Oost-Frankische context

Los van enige politieke noemer was er altijd al een zekere eenheid in die verscheidenheid, en die werd gegeven door de kerk. De bisdommen vormden de institutionele vertegenwoordiging van de geestelijke, gemeenschappelijke band van het christelijke geloof. Bovendien was die gemeenschap geen statisch geheel, ook niet qua samenstelling. De inmiddels lange traditie van het incorporeren van nieuwe volken in de christelijke en dus wereldgeschiedenis - via de kerk - bood nieuwe geschiedschrijvers meer dan voldoende aanknopingspunten om tot dan toe bijvoorbeeld Goten, Lombarden en inmiddels gekerstende Saksen een plaats te geven. En niet alleen zij, maar in principe ook andere niet-Germaanse volken en stammen, nog verder oostelijk, zouden langs die lijn een respectabele positie kunnen verwerven. Dat ze (nog) niet tot het christelijk geloof gekomen waren, kon ze tot dat moment op z'n minst de rol geven als 'gesel Gods' of als potentiële bekeerlingen. Dat was echter wijsheid achteraf; geschiedschrijvers waren onveranderlijk negatief over de heidenen van hun eigen tijd, zeker als die als onderworpen volk herhaaldelijk in opstand kwamen, en/of militair superieur bleken; eenzelfde lot was 'binnenlandse' opstandelingen tegen het koninklijk gezag beschoren en zo mogelijk nog meer vernietigend beschreven ze degenen die zowel een van beide categorieën vertegenwoordigden en zich schuldig maakten aan vergripen jegens de kerk, van roof tot en met de ultieme misdaad: moord op een hoge geestelijke.

Wij mogen daar dan wijzen op de vaak dubieuze motieven van de christelijke edelen, die zich langzaam maar zeker meester maakten van 'Oost-Elbië', maar evenals bij de verovering van de Nieuwe Wereld werd deze gebiedsinname voor tijdgenoten en volgende generaties gelegitimeerd omdat ze vermengd was met motieven van kerstening, parallel aan motieven van 'Gods orde brengen' in de chaos van de barbaren.

Hoewel het aan Gods orde ook nog wel ontbrak in het versplinterde domein van Karel de Grote en zijn nageslacht. We zullen zijn 'politieke eenheid' als uitzondering moeten beschouwen en het zeldzame, tijdelijke fenomeen van het Karolingische Rijk zelfs niet als voorbode moeten willen beschouwen. Oostfrancia was al groot genoeg voor de diverse rivaliserende families. Ook zij misten elk 'pan-Frankisch' perspectief; niemand werkte aan het herstel van het ene, grote Karolingische rijk; na 911 had niemand bovendien de juiste bloedlijn om hiervoor überhaupt erkenning te krijgen.

De wereld was lokaal, hooguit regionaal georganiseerd - en dat zou nog heel lang zo blijven. Aristocraten werkten daar actief aan mee en schakelden de kerken en klooster daarbij in, zowel door hen grote schenkingen te doen als door in die sacrale gebouwen te laten bidden voor het zielenheil van de schenkers. Daarbij werden regionale 'eigen' heiligen (en hun cultus) uiteraard gepromoot via heiligenlevens.

Clerici, onveranderlijk bestaande uit zonen van de regionale politiek-militaire elite, gingen als exponenten van hun tijd uit van de superioriteit van de eigen levensovertuiging en cultuur. Van de bisschoppen en abten die deze sterk regionale historie - vaak die van hun eigen diocees of kloosters - te boek stelden, hebben we weinig diepgaande reflectie te verwachten op de motieven van de eigen zijde; culturele onpartijdigheid evenmin - als er al nuanceringen waren, dan bleven die steken bij kritiek op het zondige gedrag van de eigen krijgers en enig mededogen voor sommige verliezers.

We merken in de tiende-eeuwse Ottoonse werkelijkheid zeer weinig van spanning ten opzichte van de wereldlijke macht. De geschiedschrijving van Ottoonse vorsten werd door geestelijken nog in een 'age of innocence' geschreven. Pas rond het midden van de

elfde eeuw zouden spanningen de kop opsteken die de geschiedenis zouden ingaan onder de naam Investituurstrijd.

Geestelijken in het Oostfrancia van de tiende eeuw zetten qua theologie de hermeneutieke traditie voort zoals die al onder Karel de Grote gegroeid was. Daarin namen de beide deuterocanonieke bijbelboeken van de Makkabeeën een bijzondere plaats in. Ze beschrijven de opstand van de Joden tegen de Syriërs in de tweede eeuw voor Christus. Die beweging werd geleid door de priester Mattathias en zijn zoon Judas Maccabeüs en doel van de opstand was het verdedigen van hun politieke en godsdienstige vrijheid. De boeken eindigen met de verkiezing van Judas' broer Simon Maccabeüs tot zowel hogepriester als wereldlijk leider van de Joden in Judea, in 144 voor Christus.

Uiteraard was de uitleg van Hrabanus Maurus (780? – 856) gezaghebbend, die hierin de komende overwinning van Christus zag, maar de Makkabeeën inspireerden ook tot 'verantwoord' geweld in het hier en nu, via het idee van de militia Christi ofwel het ridderschap voor Christus. Voor het eerst in de christelijke geschiedenis was geweld zonder meer toegestaan, want nu was het ten behoeve van Christus, in concreto de belangen van de kerk. Zo kon bijvoorbeeld de positie van de geestelijkheid militair verdedigd worden ten opzichte van de seculiere heersers. Tegelijkertijd bood deze gedachtengang de kerk de gelegenheid om grip te krijgen op de krijgermentaliteit. De Makkabeeën waren immers uiterst geschikt om als aansprekend en geestelijk correct voorbeeld te dienen, vooral in Oostfrancia, waar de thema's het 'germaanstalige' publiek extra aangesproken kunnen hebben, omdat ze overeenkomen met de onderwerpen die in de Germaanse heldenliteratuur naar voren komen.

Uiteindelijk zouden de boeken een belangrijke rol spelen in de ideeënvorming voor de eerste Kruistocht en later de militaire kloosterorden.⁸

---

⁸ M. Fischer, 'Maccabees', in A. Murray, ed., *The Crusades. An Encyclopedia* (Oxford 2006) 771.

3. Tekstkenmerken

Op grond van bovenstaande verkenning zien we dat er vele historiografische en stijlelementen te ontwaren moeten zijn in min of meer contemporaine teksten over de slag op het Lechfeld. Het gaat om:

- * historische werken naar met structuren of minimaal kenmerkende elementen uit klassieke voorbeelden, inclusief vergelijkingen met passages uit het Oude Testament;
- * teksten waarin de historische materie is ondergebracht in een van de volgende genres: historiën, annalen, (wereld)kronieken, gesta, heiligenlevens of seculiere biografieën;
- * geschiedschrijving ingebed in 'universele geschiedenis' met een zwaar accent op de regio en tijd van de schrijver. Hierin zit een impliciete spanning tussen lokalisme en universalisme. We zouden een 'nationale trots' mogen verwachten;
- * beschrijvingen die minder gericht zijn op feitelijke juistheid, volledigheid of details, maar meer op 'de moraal van het verhaal' waarmee aangetoond wordt dat God alles in Zijn hand heeft, al dan niet via zijn vertegenwoordigers op aarde;
- * een 'rustieke stijl', om nederigheid en eenvoud uit te drukken.

Tevens mogen we de volgende thema's verwachten:

- * als interpretatie van de gebeurtenissen: de geschiedenis is de vervulling van Gods plan en de mensen zijn onderworpen aan Zijn leiding en voorzienigheid. Dus: Nadruk op continuïteit van Gods handelen;
- * centrale rol van de kerk in alle aspecten van het (politieke) leven;
- * overwegende aandacht voor recent verleden en eigen tijd;
- * eerbiedwaardige (want oude) oorsprong van eigen volk en accent op het aanvaarden van het christelijke geloof;
- * nadruk op wonderen, profetieën en voortekenen;
- * voorbeeldig gedrag van (hooggeplaatste) individuen;
- * boete moet volgen op zonde;
- * daarvan afgeleid: invallende van heidense volken als straf; in lijn met thema's uit het Oude Testament;
- * visie op heidense volken als nieuwe bekeerlingen tot het orthodoxe christendom;
- * accent op 'fusie' of (minimaal) verzoening met deze volken;
- * verwijzingen naar 'Rome';
- * bijzondere aandacht voor vergrijpen jegens de kerk;
- * legitimatie van (in moderne ogen) dubieuze daden jegens heidenen;
- * vanzelfsprekendheid van eigen culturele en morele superioriteit ;
- * geen spanningen tussen kerk en 'staat'.

Als auteurs zijn de meest waarschijnlijke kandidaten: bisschoppen, abten, maar ook gewone monniken. Hieruit volgt dat de werken geschreven zullen zijn aan bisschoppelijke of koninklijke hoven of in abdijen.

4. Cultuurverschillen

Dit is ook het moment om stil te staan bij de vraag of er vroege geschreven bronnen zijn van of over de Magyaren uit de periode 850 - 900, dus geschreven de tijd dat dit volk zich nog niet gevestigd had in het gebied dat wij Hongarije noemen. Van dergelijke teksten is het eveneens nuttig de kenmerken vast te stellen. Zonder uitzondering zijn dit bronnen die ontstaan zijn buiten de Hongaarse cultuur. De oorzaak is eenvoudig. Evenals de Noormannen gebruikten de Magyaren - met uitzondering van runetekens, hoewel zelfs dat bij de Magyaren niet zeker is - geen schrift, terwijl enige feitelijke betrouwbaarheid ontbreekt in de veel latere, maar desalniettemin eerste 'eigen' werken waarin de volksgeschiedenis aan de orde komt. Vermoedelijk gaat het hier om de optekening van de orale traditie, die plaatsvond vanaf het midden van de twaalfde eeuw, toen de Magyaren schrift in gebruik namen.

De belangrijkste bronnen voor wat betreft de fase voor 'de Verovering' zoals de entree in Pannonië in de Magyaren-historie is gaan heten, zijn afkomstig van geografen uit de moslimwereld of van Byzantijnse auteurs die het leven van steppevolken becommentariëren. De eerste categorie is voor westerse historici maar schaars toegankelijk, omdat diverse van deze bronnen (nog) niet vertaald zijn in het Engels, Duits of Frans. De vroegste moslim-bron is het werk van de Perzische geograaf Ahmad al-Jayhani (c. 910); delen van dit werk zijn ook te vinden in de geschriften van zijn latere vakgenoot Abu Said Gardizi (c. 1050). Gardizi schrijft over de Magyaren dat zij veelvuldig rooftochten uitvoeren bij naburige volken, vooral om slaven te verkrijgen, die ze vervolgens verkochten aan de Byzantijnen.⁹

Byzantijnse auteurs geven de meest gedetailleerde beschrijvingen van de Magyar strijdwijze. Helaas zijn de relevante delen van het belangrijkste werk, de *Tactica* van de Byzantijnse keizer Leo VI de Wijze (c. 900) - die een militaire gelegenheidsalliantie met de Magyaren aanging tegen de Bulgaren - nog niet vertaald uit het Grieks. Een van de vroege Hongaarse geschriften, de kroniek *Gesta Hungarorum*, tussen 1282 en 1285 opgesteld door Simon de Kéza, verschaft ons een beeld van de Veroveringsmythe zoals die zich ontwikkeld zou hebben tot in de dertiende eeuw. Zo schildert de auteur zijn voorouders af als afstammend van dat eerdere steppevolk, de Hunnen. Hoogstwaarschijnlijk is dit beeld echter ontleend aan kronieken uit West-Europa, die in de omgeving van deze auteur mogelijk meer autoriteit werden toegekend. Zo hebben we nagenoeg geen bij benadering betrouwbaar beeld 'van binnenuit' over de Magyaren en zullen we ook voor alle overige culturele observaties te rade moeten gaan bij contemporaine auteurs die hoogstwaarschijnlijk geen persoonlijk contact met enige Magyaren hadden. Uit bovenstaande beelden - en het blote feit dat ze door onder meer geografen geschetst werden - kunnen we in elk geval concluderen dat Magyaren in de ogen van tijdgenoten 'exotisch' waren. Zij kwamen uit de onmetelijke Aziatische vlaktes - dus van ver buiten Gods orde, waren nomaden zonder landbezit - waarschijnlijk een onbegrijpelijk concept in zowel de islamitische, byzantijnse als in het 'feodale' Europese wereld - en hun conventies in strijd en vreedestijd verschilden ook enorm.

---

⁹ A. Martinez, 'Gardizi's Two Chapters on the Turks' (vertaald en becommentarieerd), *Journal Archivum Eurasiae Medii Aevi* (Volume 2, 1982) 109-217.

Bovenstaande verkenning brengt ons op de vraag welke rol 'cultuur' vervult in de geschiedschrijving - in ons geval in de geschiedschrijving van conflicten in het algemeen en in die van middeleeuwse conflicten in het bijzonder.

Die vraag stellen we om aansluiting te vinden bij een initiatief om militaire conflicten van diverse tijden en plaatsen onderling beter te kunnen vergelijken, door hen in een nieuw conceptenkader onder te brengen dat minder arbitrair en tegelijkertijd meer eenduidig is dan voorgaande typeringen als 'veroveringsoorlog' of godsdienstoorlog'. Dit is met name van belang voor middeleeuwse militaire geschiedenis, aangezien middeleeuwse conflicten - en vroegmiddeleeuwse in het bijzonder - vaak in dezelfde 'barbaarse' uitzonderingspositie worden gezet als de eeuwen waarin ze uitgevochten zijn. Deze wetenschappelijke classificatie- en vergelijkingsproblemen worden uiteengezet door Hans-Henning Kortüm:

"... for each historical or contemporary war, there are always several competing ascriptions of types of war. Wars are very complex historical phenomena. Typological classifications however, mostly describe only certain stages or phases of a war. [...] If historians continue to use the typological terms which have been used up to now, then at least they ought to clarify precisely which characteristics, in their opinion, constitute each type. For only then can the desired academic discourse occur. One other possible route would be to take our leave from the traditional conceptualisations and assume instead different descriptive categories. The categories suggested here are five binary-structured pairs of opposites [...]: public - private; symmetrical - asymmetrical; regular - irregular; limited - total; transcultural - intracultural. [...] The decisive advantage of these pairs is that they enable a comparison of wars independent of epoch."¹⁰

Voor militaire historiografie die wil aansluiten bij een belangrijke academische stroming is met name het laatstgenoemde begrippenpaar van belang. Initiatieven om militaire geschiedschrijving te laten aansluiten bij de 'cultural turn' - een paradigmawijziging die haar rol al geconsolideerd heeft in de breedte van de geschiedwetenschap - blijven voorlopig nog nodig om de vitaliteit te versterken van deze subdiscipline, aangezien militaire geschiedschrijving meer dan menig ander specialisme traditioneel verbonden is met politiek, diplomatie en 'grote mannen'; ofwel elementen uit de school van het historisme, dat geen andere ambitie heeft dan te tonen wat er eigenlijk gebeurd is. Het gevaar dat wetenschappelijke achterhaalde onderzoeksvragen gesteld worden, is in militaire geschiedschrijving dus relatief groot, een effect dat nog eens versterkt werd door de relatieve afzondering van dit werkgebied ten opzichte van de wetenschappelijke mainstream.¹¹ Diverse studies zijn soms knappe, veelzijdige, maar nog steeds in wezen positivistische reconstructies zonder verderstreckende interpretaties; Bowlus' monografie over de slag op het Lechfeld is een uitmuntend voorbeeld daarvan.¹²

Zeker in het veld van militaire geschiedwetenschap is het waardevol om over meer van dergelijke analyses van methoden en uitvoeringspraktijken van middeleeuwse oorlogvoering te beschikken; deze helpen mee om de militaire historie van deze eeuwen

---

¹⁰ Kortüm, H., ed., *Transcultural Wars, from the Middle Ages to the 21st Century* (Berlin 2006) 23 -25.

¹¹ G. Halsall, *Warfare and Society in the Barbarian West, 450 - 900* (Oxon 2003) 6, 10. Halsall behandelt in zijn inleiding de plaats van militaire geschiedschrijving in de historiografie, tevens de ruimte die 'het militaire' krijgt bij de meerderheid van academische historici. Op beide fronten is verbetering ruimschoots mogelijk.

¹² Halsall bespreekt de intellectuele valkuilen bij reconstructie en constateert dat een goed begrip van mentaliteitsgeschiedenis hierbij eveneens onmisbaar is, *ibidem*.

evenwichtiger te beoordelen en vervolgens een beter passende - waarschijnlijk meer prominente - plaats te geven. De studies van de afgelopen decennia waren daar niet op gericht, doordat ze zich in lijn met de academische consensus - geïnspireerd door de Annales-school - concentreerden op bestuurlijke en economische aspecten van legers, onveranderlijk beschreven in relatie tot de middeleeuwse 'feodale' maatschappij. Zo bleef het zicht verborgen op de militaire praktijk, terwijl dat ten aanzien van de periodes voor en na de middeleeuwen zo veel helderder is. Binnen militaire geschiedbeoefening hebben de middeleeuwen - in de canon nota bene de tijd van ridders en kastelen - mede daarom onnodig een zeer matige reputatie. Zelfs vernieuwende en toonaangevende vertegenwoordigers van dit metier ontsnappen hier niet aan. Zo beschouwt John Keegan de middeleeuwen als 'the long interregnum between the disappearance of the disciplined armies of Rome and the appearance of state forces in the sixteenth century'¹³, terwijl Martin van Creveld schouderophalend ruim 1000 jaar overslaat, als hij na een ruime bespreking van oorlogsculturele aspecten van de Romeinse tijd opmerkt 'As in so many things, it was the people of the Renaissance who picked up where the Romans had left off' en, na een alinea over ridderlijke grafstenen de behandeling van zijn onderwerp vanaf 1550 voortzet.¹⁴

We mogen de keus niet beperken tot historisme of 'Annales', want beide 'scholen' doen de historische materie tekort; we leren historische actoren slechts kennen door hun daden zoals beschreven in officiële documenten, of we leren hen hooguit als figuranten kennen in ontwikkelingen die zich over eeuwen uitstrekken. Zowel 'historisten' als 'annalisten' schenken geen, of slechts marginaal aandacht aan cultureel-contextuele componenten als identiteit, overtuigingen, aannames, geloof en waarden. Juist bij ingrijpende historische gebeurtenissen als oorlogen is het voor een goed begrip essentieel om het beeld intens te verrijken met 'cultuur'; bovendien stelt de culturele context ons - mits ondergebracht in een vruchtba(a)r(der) conceptueel kader, zoals Kortüm hierboven schetst - in staat om nieuwe vergelijkingen met andere periodes te trekken, inclusief onze eigen tijd.

Met deze vaststelling landen we direct aan bij het probleem van culturele afbakening. Bij een ooit probleemloze historische groepsnaam als 'de Saksen' stelt de geschiedbeoefenaar nu direct vragen als 'wie wanneer, hoe en waarom deelde in de Saksische identiteit, overtuigingen, aannames, waarden - na uiteraard vast te stellen wat deze exact behelzen en hoe deze cultuurelementen zich ontwikkelden in het onderhavige tijdvak - en tot welke 'Big culture' de Saksische behoort. In deze studie is het daarom relevant om te bezien in hoeverre de Saksen en Magyaren cultureel verschillen, en vervolgens in hoeverre een divergentie daarin consequenties heeft voor oorlogvoering - met uiteraard repercussies op de geschiedschrijving daarvan. Daarvoor moeten we allereerst een onderscheid aanbrengen tussen de hoofdcultuur en subculturen.¹⁵

Een hoofdcultuur ontstaat in eerste aanleg als antwoord op overlevingseisen die de fysieke omgeving - vaak een groot geografisch gebied - stelt aan een samenleving; daarbij zorgen interne en externe ontwikkelingen - tot vreugde van historici - voor een voortdurende dynamiek.

Waar de klassiek etnografische benadering nog beschrijvingen produceerde van afgebakende, duurzame, integrale, coherente en consistente culturele eenheden, zijn we inmiddels tot het inzicht gekomen dat elke culturele waarneming en dus ook elke

---

¹³ J. Keegan, *A History of Warfare* (London 1993) 293.

¹⁴ M. van Creveld, *The Culture of War* (New York 2008) 233.

¹⁵ S. Morillo, 'A General Typology of Transcultural Wars - The Early Middle Ages and Beyond', in Kortüm, H., ed., *Transcultural Wars, from the Middle Ages to the 21st Century* (Berlin 2006) 29.

vergelijking 'beperkt houdbaar' is. Dat neemt uiteraard niet weg dat een cultuur met de nodige voorzichtigheid nog steeds te beschrijven is, bijvoorbeeld door deze te splitsen in een materiële en immateriële component; waarbij de eerste al het zichtbare en praktische omvat, terwijl de immateriële component bestaat uit het (vaak onbewust en door symbolen) verlenen, accumuleren en doorgeven van, c.q. conformeren aan betekenissen, met name via waardensystemen, attitudes en overtuigingen.¹⁶ Een subcultuur wijkt slechts op deelaspecten af van van een hoofdcultuur; deze verschillen zijn echter (uiteraard) cruciaal in de ogen van de leden van deze subcultuur. Subculturen kennen op hun beurt ook weer subculturen; de verfijning is in principe bijna eindeloos. Ook hier geldt dat de grenzen tussen de diverse subculturen niet vastliggen. Stephen Morillo opent zijn typologie van transculturele oorlogen zo:

"[...] subcultures must be seen as malleable sociocultural constructions whose boundaries shift constantly in response to political, ecological, and other circumstances, sometimes through slow processes of identity formation across large parts of the local population, but sometimes in response to active construction of local cultural identities by community leaders or would-be leaders. Big Cultures were undoubtedly less subject to conscious manipulation due to their scope; still, they too should be seen not as 'natural' entities but as the sum across time and space of local culture formations interacting in ways that tended towards convergent acculturation."¹⁷

Willen we vaststellen - voor een beperkte historische periode - in welke categorieën de Magyaren en 'Oostfranken' onder te brengen zijn, dan zullen we dus moeten kijken naar hun materiële verschillen, maar vooral naar verschillen in overtuigingen, attitudes en waarden - voor zover die waar te nemen zijn in beschrijvingen van hun handelen. In het kader van deze studie zal die vergelijking beperkt moeten zijn, daarom kiezen we voor het vergelijken van allereerst de wijze waarop beide groepen voorzien in hun levensonderhoud, ten tweede van kenmerken van hun materiële cultuur, vervolgens van hun religies en tot slot van hun oorlogsculturen.

De Magyaren leefden in semi-nomadisch stamverband; typerend is dat de westerse naam 'Hongaren' afgeleid is van de term On-Ogur, dat zo veel betekent als 'tien pijlen', ofwel overdrachtelijk 'tien stammen'. Voor hun collectief levensonderhoud ondernamen de krijgers verre rooftochten, terwijl na de aankomst in Pannonië vrouwen en lagere klassen sedentair leven en voorzien in landbouw en veeteelt.

Het verschil met de Oostfranken was groot, aangezien dezen een sedentair bestaan kenden in dorpen, kleine steden en - wat de seculiere elite betreft - op versterkte boerderijen/vroege burchten op het land, dat tevens het familiebezit vormde.

De materiële cultuur van de Magyaren verschilde op een essentieel aspect. Alle bezit - en materiële rijkdom in het bijzonder - was, gezien het nomadenbestaan, letterlijk draagbaar, of verplaatste zichzelf als het om vee ging. Waar Europese bronnen zwijgen over het uiterlijk van de Magyaren, lezen we bij de islamitische geograaf Abu Said Gardizi (circa 1050, maar waarschijnlijk een negende- of tiende-eeuwse bron citerend) dat de kleding van Magyaren gemaakt is van brokaat, hun wapens zijn versierd met zilver en goud. Bij een huwelijksaanzoek moeten ze betalen voor de bruid, dat gebeurt in hoofdzaak door

---

¹⁶ E. Jonker, *Geesteswetenschappelijke Carrousel: Een Nieuwe Ronde in Het Debat over Wetenschap, Cultuur en Politiek* (Amsterdam 2006) 39 - 40.

¹⁷ S. Morillo, 'A General Typology of Transcultural Wars', 30.

het geven van vee. Maar het mag ook bont zijn, van de hermelijn, eekhoorn, marter of vos.¹⁸

In de sedentaire cultuur van de Oostfranken stond 'kapitaal' gelijk aan 'land'; rijkdom werd onder meer uitgedrukt in de bouw van imponerende versterkte woningen, bijbehorende hof-huishoudingen, gaven (in roerende of onroerende goederen) aan kerken en kloosters, wapens, bepantsering en kleding.

In religieus opzicht bewogen de Magyaren in de amorfe, pluriforme wereld van animisme en sjamanisme. Daarin was geen waarneembare centrale organisatie, evenmin waren priesters hiërarchisch verbonden met de top van de krijgers-elite; voor een religieuze rol voor een staatshoofd of legeraanvoerder is geen aanwijzing te vinden. De Oostfranken daarentegen hingen in woord en gedrag de orthodoxe versie van het christelijk geloof aan, dat gestructureerd was door regionale kerken, geleid door bisschoppen en beschermd door wereldlijke vorsten.¹⁹

Centraal in de oorlogscultuur van de Magyaren stond de gedisciplineerde lichte cavalerie, die snelle verplaatsingen mogelijk maakte; zo kon een 'chevauchee' strategie toegepast worden die veel vrijheid bood aan de deelnemende contingenten, maximaal materieel gewin bracht tegen minimale verliezen. Een ontwijkende cavalerietactiek is de traditionele nomadenmanier van oorlog voeren. Zelden werd de confrontatie gezocht - alleen als afsluiting van een succesvolle, aanhoudende projectielen-aanval of na een geslaagde geveinsde terugtocht, waarbij achtervolgende snelle (zware) cavalerie in hinderlagen werd gelokt. Belegeringen (dus met specialistische en zware infanterie) waren hoogst zeldzaam.²⁰

Kwam het toch tot een confrontatie, dan vertrouwden de Magyaren op omtrekkende bewegingen zodat de zwakkere vijandelijke flanken en achterhoede aangevallen werd. Zowel in front als op de flank(en) en achterhoede schoten duizenden Magyaren, alle gewapend met composietbogen, in korte tijd van circa 400 meter afstand indirect pijlen op de vijand, die daarop vaak als agressieve reactie of in paniek de formatie verbrak. Na snelle verplaatsing op een wijd open slagveld herhaalden de Hongaarse ruiters deze tactiek op de nu onsamenhangende vijandelijke eenheden, tot deze zich wanordelijk terugtrokken of in de val liepen. Een alternatief was er ook: de Magyaren trokken zich terug als ze door een natuurlijk obstakel hun bewegingsvrijheid kwijt dreigden te raken. De structurele kwetsbaarheid in deze strategie is echter de grote afhankelijk van voldoende grasland voor de benodigde enorme hoeveelheid (rij- en reservepaarden). Een tweede, technische kwetsbaarheid schulde in het formidabele wapen van de composietboog: de lijm die de diverse delen verbond, liet los in aanhoudend regenachtig weer of bij zware buien. Zo was oorlogvoering dus niet alleen streek- of seizoensgebonden maar in belangrijke mate ook klimaat- en zelfs weer-gebonden.²¹ De kracht van een leger was bij de Oostfranken te vinden in de lansen van de zware (gepantserde) cavalerie, die afgestegen ook als zware infanterie kon vechten met slagzwaarden, ondersteund door boogschutters te voet. Andere indirecte wapens (speren, werpbijlen) en lichte cavalerie werden nuttig bevonden, maar met een beperkte taakopvatting: in een ondersteunende rol schermen zij in principe de hoofdmacht af van vijandelijke lichte troepen, verkennende cavalerie en omtrekkende bewegingen.

---

¹⁸ A. Martinez, 'Gardizi's Two Chapters on the Turks' (vertaald en becommentarieerd), *Journal Archivum Eurasiae Medii Aevi* (Volume 2, 1982) 109-217.

¹⁹ A. Róna-Tas, *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages*, *passim*.

²⁰ A. Jones, *The Art of War in the Western World* (Urbana en Chicago 1987) 107.

²¹ C. Bowlus, *The Battle of Lechfeld and its aftermath, August 955: the End of the Age of Migrations in the Latin West* (Aldershot/Burlington 2006) 19 - 44.

De verplaatsingen van de hoofdmacht, bestaande uit een tactisch flexibele mix van zware en lichte infanterie plus zware cavalerie, waren in vergelijking met de Hongaren veel trager, zowel strategisch als op het slagveld. Echter, wanneer een vijand eenmaal het directe contact niet kon ontwijken met deze gepantserde, onstuitbare macht, dan viel de beslissing vaak uit in het voordeel van de Franken. Zwakte bij deze 'combined arms' aanpak was de noodzaak om zo lang mogelijk relatief dicht bij elkaar in gedisciplineerde formaties te blijven, zeker in verplaatsing en vooral onder een pijlenregen. Bovendien moest de zware cavalerie, met daarin roembeluste adel, ingetoomd blijven tot haar acties die van de infanterie daadwerkelijk zou steunen - en vice versa. Zo niet, dan zouden beide delen apart verslagen kunnen worden. Zowel op het Lechfeld als bij de eerdere slag bij Riade (933) wisten de Oostfranken in formatie te blijven.

Deze beelden van levensonderhoud, materiële cultuur, religies en oorlogsculturen deden grosso modo opgeld tussen 896 en 955. Ze bieden voldoende houvast om tot de conclusie te komen dat Magyaren en Oostfranken in deze periode twee verschillende hoofdculturen vertegenwoordigden.

Kijken we voorbij het Lechfeld, dan zien we dat culturele verschillen snel kunnen verdampen. Snel na 955 is er sprake van een definitieve vestiging - zonder de repeterende militaire expedities, zo kenmerkend voor het (semi)nomadisch bestaan - in het gebied dat geleidelijk aan Hongarije genoemd werd. Van enorm belang is de Hongaarse adoptie van het orthodox christelijk geloof rond het jaar 1000, terwijl in 972 de eerste tekenen van die verandering al waarneembaar zijn. Tevens werd de composietboog aan de wilgen gehangen, de lichte cavalerietactiek werd door de Hongaarse militaire elite ingewisseld voor de gepantserde en kastelen bouwende westerse strijdwijze. De relatie tussen de Magyaren en hun burens veranderde in hoog tempo, in de periode dat de geschiedenis van de slag op het Lechfeld opgetekend werd. Waar het gaat om het onderscheiden van hoofdculturen kunnen we aan de hand van deze snelle omwentelingen tevens vaststellen dat 'taal' en 'ras' of 'ethniciteit' geen doorslaggevende factoren zijn; rond het jaar 1000 veranderde er in die opzichten niets, in Hongarije.²²

Tot en met 955 mogen we de relaties - waaronder de ontmoetingen op het slagveld - echter nog met zekerheid 'intercultureel' noemen, omdat het transculturele zich hier kenmerkt door grensoverschrijdingen tussen hoofdculturen, in tegenstelling tot subculturen. Die vaststelling heeft consequenties, aldus Morillo:

"But defining transcultural war as war that crossed cultural boundaries may be too simple. Our definition of transcultural warfare should account not just for war crossing cultural boundaries, but to the perception of such crossings by the participants themselves and the effect of these perceptions on warfare. Let me thus suggest a definition of transcultural war as war in which perceptions of cultural difference influenced the conduct of war, altering it significantly from the patterns of intra-cultural war."

Deze definiëring vormde het beginpunt van deze studie, waarbij het - zeker voor de vroege middeleeuwen - methodologisch zuiver is om 'the conduct of war' te vervangen door 'the historiography of war'. Immers, Morillo merkt ook op: "This definition depends crucially on the notions of cultural identity expressed by the participants, whether in actions or words."²³ In het geval van de botsingen tussen Magyaren en Oostfranken kunnen we niet anders dan ons richten op die laatste expressie categorie, aangezien de ook hier overgebleven geschreven bronnen onze belangrijkste hulpmiddelen zijn;

---

²² P. Engel, P. en A. Ayton, *Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary* (London 2005) 25 - 48.

²³ S. Morillo, 'A General Typology of Transcultural Wars', 30.

archeologische vondsten kunnen veel aan het licht brengen over een cultuur, maar de informatie die het relevante bodemarchief ons tot op heden geeft, verrijkt onze kennis over de invloed van cultuurverschillen op oorlogvoering tussen Magyaren en hun tegenstanders maar nauwelijks.

Nu we vastgesteld hebben dat het hier daadwerkelijk om interculturele oorlogvoering gaat, is het moment gekomen om de relatie tussen de Magyaren en hun tegenstanders - met uiteraard een focus op de Oostfranken - nader te bespreken (A.), ingebed in de geopolitieke setting van die decennia (B.). Vervolgens inventariseren we welke conventies de strijdende partijen respecteerden - en welke juist geschonden werden (C.).

A. De relatie tussen de Magyaren enerzijds en de Oostfrankische volken anderzijds bestond nog maar vrij kort, zoals we zagen. Het koninkrijk van Lodewijk de Duitser wordt in 862 aangevallen door de Magyaren - of Hongaren, zoals ze in westerse bronnen altijd genoemd worden. Daarmee maken zij hun debuut in Europa; geruime tijd later maken ze een rentree: hun aanvallen staan genoteerd bij de jaren 881 en 884.²⁴

Vervolgens worden ze door de Petsjeneg verdreven uit het gebied ten noordwesten van de Zwarte Zee, waarna deze confederatie van nomadenstammen zich vanaf circa 896 n.C. vestigt in het Karpatenbekken dat nog uit Romeinse tijd bekend stond als Pannonia. Het lijkt erop dat ze de macht in deze uitgestrekte Beierse grensmark zeer snel overnamen en dit gebied - evenals het aangrenzende Moravië en Bohemen, moeiteloos domineerden. Hongaren noemen deze periode Honfoglaló, ofwel 'verovering'. In deze korte voorgeschiedenis zien we al dat de verhoudingen tussen hen en hun burenen direct gekenmerkt werden door conflicten; de redenen daarvoor zijn tamelijk overzichtelijk. Bij de binnenkomst van de Magyaren hadden deze groepen krijgers en boeren volgens Leyser geen toegang meer tot de vertrouwde handelsroutes in het oosten; mogelijk waren bovendien veel van hun vrouwen en kinderen onlangs gedood of afgevoerd. (Leyser 45) Hoe dat ook zij, vast staat dat zij direct moesten beschikken over een breed scala primaire levensbehoeften voor hun maatschappij: grote (gras)vlaktes voor hun grote aantallen paarden, daarnaast ook landbouwgrond, vrouwen, slaven, edelmetalen, cultuurvoorwerpen en fijne stoffen. Veel van deze 'roerende goederen' waren voorhanden in de gebieden ten westen van Pannonië, waar (anders dan het Byzantijnse keizerrijk) door onderlinge verdeeldheid bovendien vaak geen effectieve weerstand geboden kon worden tegen de traditionele strijdwijze die de Magyaarse elite hanteerde; vanaf circa 850 bewezen de Noormannen al - zij het met een amfibische tactiek - dat het Westen niet opgewassen bleek tegen 'raids'. Vanuit het relatief geïsoleerde gebied waar zij zich vestigden - gevormd door de vlaktes en rivierdalen van de Tisza, Donau en zijrivieren - ondernamen de Magyaren al vanaf het jaar 898 diverse, door hun snelheid verrassende en verwoestende rooftochten te paard in Oost- maar later ook West-Francia, evenals in Italië en zelfs Andalusia en Galicia. Opvallend is dat enkele van de eerste strooptochten ondernomen werden op uitnodiging van Slavische volken in hun verdedigingsoorlogen tegen de Saksen, een andere vroege raid gebeurde tegen betaling door de Beierse graaf Arnulf van Karinthië, tegen zijn vijanden in Noord-Italië. Evenals de Noormannen bleven de Magyaren komen, bij gebrek aan werkelijke weerstand. In de 57 jaar tussen de eerste raid en 955 tellen we in de bronnen maar liefst 30 invallen, met een zwaartepunt in de eerste helft van die periode. Hoewel de invallen sterk variëren in omvang en reikwijdte, bezorgden ze de Magyaren in West-Europa binnen luttele jaren een vervaarlijke reputatie. "A sagittis Hungarorum libera nos Domine", zo zouden tijdgenoten in Modena de hemel gesmeekt hebben. In geschiedschrijving uit de tijd worden ze, in een hang naar continuïteit passend bij de antieke Romeinse

---

²⁴ K. Bakay, 'Hungary' in Reuter, T., ed., *The New Cambridge Medieval History: Volume 3, c.900-c.1024*, 536 - 552. (Cambridge 1999) 536.

historiografische traditie, genoemd als afkomstig uit Scythia (Regino) of als Hunnen of Avaren. De Annalen van Fulda beschrijven: Avari en Ungri, terwijl de *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (871) refereert aan Avaren, ook wel Hunnen.²⁵

Na het bewijzen van hun militaire superioriteit dwongen ze de verslagen, naburige volken in het westen en noorden - waaronder Saksen - om tribuut te betalen. Werd daaraan geen gehoor gegeven, dan volgden strafexpedities. Naarmate de Magyaren de Franken - we gebruiken de term hier in de breedste zin - beter leerden kennen en de verhoudingen enige diplomatieke dimensies kregen, lieten ze zich als huurlingen in grotere of kleinere groepen inzetten door diverse regionale vorsten - of juist opstandelingen daartegen. Met name in Oost-Francia verstoorde dit de verhoudingen binnen de politiek-militaire elite. De militaire activiteit werd pas vanaf 933 - na de verloren slag bij Riade, waarover direct meer - enigszins verlegd van Noordwest-Europa naar de Balkan, waar de Magyaren bij plundertochten in botsing kwamen met de Bulgaren en het Byzantijnse keizerrijk.

We hebben gezien dat de Magyaren militair hun tegenstanders vaak de baas zijn door hun combinatie van snelle verplaatsingen te paard (zowel in opmars als op het slagveld) met geavanceerde composietbogen met groot bereik; zo schakelden zij de niet- of lichtgepantserde vijand al op afstand uit, terwijl aanstormende zwaar gepantserde vijandelijke ridders niet de confrontatie gegeven werd die zij zochten; dergelijke ruiters werden door de Magyaren bij voorkeur in een hinderlaag gelokt.

Nu was het niet zo dat Frankische legeraanvoerders geen effectieve strategie konden opstellen tegen deze strijdwijze. Hun legers ontbrak het echter aan oefening, er was tijd en gelegenheid nodig om ervaring op te doen.

In 933 voelde de Saksische graaf Hendrik I ('De Vogelaar') zich na een geslaagde legerhervorming in staat de Magyaren tribuut te weigeren. Zijn gevoel bleek terecht, hij versloeg de troepen van de daarop volgende strafexpeditie bij de niet exact vast te stellen locatie Riade. Deze gebeurtenis staat ook bekend als de slag bij Merseburg (Thüringen). Hoewel beide zijden daar waarschijnlijk geen zware verliezen leden, voerden de Magyaren vanaf dat moment geen aanvallen meer uit op het Saksische gebied tot Hendrik in 936 overlijdt.

Hendriks zoon Otto zette de tribuutweigering voort, verjoeg invallende Magyaren in 938 en breidde in Oostfrancia zijn machtspositie uit door familieleden op cruciale wereldlijke en kerkelijke posities te plaatsen. Zo ontwikkelde zich in de jaren '40 van de tiende eeuw geleidelijk aan tot de machtigste vorst van heel christelijk Europa.²⁶

De Magyaren sloegen deze ontwikkeling waarschijnlijk met groeiende ongerustheid gade, en die onrust groeide zeker nadat ze in 951 tweemaal verslagen werden door Otto's broer Hendrik, die niet alleen over Beieren regeerde, maar sinds kort daarvoor ook Bohemen domineerde - evenals Noord-Italië, direct na de overwinning op de Magyaren. Het is niet geheel duidelijk wie de Magyaren bij de uitbarsting van binnenlandse onvrede in Oost-Francia betrok, noch hoe dat in z'n werk ging, maar feit is wel dat in 954 de Magyaren een aanzienlijke rol speelden ten tijde van een brede opstand tegen Otto I. Deze werd geboren uit de onvrede binnen de machtige rivaliserende adellijke familie van de Liutpoldings. Het heeft er alle schijn van dat de opstandelingen hun acties coördineerden met de Magyaren, zodat ze zich met groot gemak door de Oostfrankische gebieden konden verplaatsen, tot aan Maastricht en zelfs Cambrai aan toe. Otto trad echter effectief op tegen deze dubbele uitdaging en dwong de Liutpoldings tot een wapenstilstand, geholpen door een aanzienlijk deel van de adel die zich verbond tegen de Magyaren. Terwijl deze laatsten teruggekeerd waren naar Pannonië, onderwierpen de

---

²⁵ A. Róna-Tas, *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages 308 - 309*.

²⁶ C. Bowlus, *The Battle of Lechfeld and its aftermath*, 45 - 71.

opstandelingen zich goedschiks of kwaadschiks aan Otto. We schrijven inmiddels april 955.

Opvallend bij de veldtochten van de Magyaren is zowel hun reeds genoemde snelheid naar en op het slagveld, maar overzien we hun militair optreden in de eerste helft van de tiende eeuw dan blijkt eveneens het onvermogen om met deze lichte cavalerietactiek successen te boeken tegen enigszins versterkte steden of zelfs maar kloosters. Tegen versterkingen, zeker die met bakstenen muren, richtten hun pijlen weinig uit. Ook bleek dat de dierlijke lijm die de onderdelen van hun composietbogen bijeen hield, niet bestand was tegen de regens die in Noordwest-Europa nu eenmaal vaker voorkomen dan op de Aziatische steppe, waar dit wapen vele eeuwen daarvoor ontwikkeld werd.

B. Waar we hierboven de problematische relatie met de Saksen schetsten, verkennen we nu de **brede geopolitieke context** waarmee de Magyaren zich geconfronteerd zagen, centraal in het Europese continent. Dit gebied bleek veiligheid te bieden tegen de Turkse Petsjenegs die hen kort daarvoor verdreven hadden uit het gebied ten oosten van de Don en rond de Zee van Azov. Zowel daar als in het Karpatenbekken voedden de Magyaren zich met de opbrengsten van landbouw, visserij, jacht en veeteelt. In het oostelijke gebied van hun oorsprong stonden ze al eeuwen via handel en oorlog in contact met volken die zowel rijker als technologisch beter uitgerust waren, zodat ze producten en (metaalbewerking)technieken overnamen van bijvoorbeeld de Chazaren, de Russen van het Rijk van Kiev en de Byzantijnen - we stelden al vast dat de laatsten een bron vormen van het weinige wat we van de Magyaren voor 900 weten. De spanningen met deze volken rondom noopten de Magyaren al tot een hogere maatschappelijk-politieke organisatie dan het losse stammenverband. Dit resulteerde in prinselijke clans en een dynastie die uiteindelijk over alle stammen zou regeren: de Arpads.²⁷ (Leyser, 45) De entree in het Karpatenbekken had direct geopolitieke gevolgen. De spaarzame inheemse bevolking in Pannonië sloeg waarschijnlijk deels op de vlucht, van het het achterblijvende deel mogen we aannemen dat het geknecht, als slaaf verkocht of gedood werd.

Deze meest oostelijke mark van het voormalige Karolingische rijk bestond uit twee delen: een deel dat later Transdanubië ging heten, maar nu nog Pannonia superior genoemd werd, plus een deel dat bestond uit gebieden ten noorden en zuiden van de Drava-rivier, die onder de noemer Pannonia inferior te boek stonden. Kerkelijk vielen deze gebieden onder het bisdom van Passau en de aartsbisdommen van Salzburg en Aquilea. Op het moment dat de Magyaren arriveerden, regeerde de machtigste man van Europa, de Oostfrankische keizer Arnulf van Karinthië, eveneens over zowel Pannonia inferior als Pannonia superior. Vanuit die positie wist hij in 894 tijdelijk de steun van de Magyaren te verwerven - als huurlingen - en hij zette hen met militair succes tegelijkertijd in tegen zijn vijanden Berengar, koning van Noord-Italië en Sviatopolk - ook wel Zwentibald -, heersers over de gebieden die onder de noemer 'Groot-Moravië' de geschiedenis zijn ingegaan.²⁸

Moravië nam een bijzonder strategische plaats in tussen Pannonië, Saksen en Beieren. De Magyaren leerden het gebied direct kennen omdat ze, zoals we zojuist zagen, direct na hun vestiging daar gevochten hadden; vervolgens werd het gebied na Sviatopolks dood door Arnulfs legers in 899 verwoest. Het pact met tussen de Oostfrankische keizer en de Magyaren verviel echter vanwege Arnulfs dood in december van datzelfde jaar, waarop de Magyaren - nu herenigd met hun troepen die tegen Berengar ingezet waren - niet aarzelden om eerst Moravië en vervolgens Beieren aan te vallen. Tevergeefs

---

²⁷ K. Leyser, *Medieval Germany and its Neighbours 900-1250* (London 1982) 45.

²⁸ K. Bakay, 'Hungary', 538.

probeerden de voormalige vijanden - de verdeelde erfgenamen van Sviatopolk en die van Arnulf - nu samen op te treden tegen de snelle ruiterslegers van de Magyaren. Beieren werd veroverd tot aan de rivier de Enns - diep in het huidige Oostenrijk - terwijl het koninkrijk Moravië ophield te bestaan en ontgaan werd van z'n waarschijnlijk toch al spaarzame bevolking. Zo ontstond een grote bufferzone tegen mogelijke aanvallen uit het noorden en westen.²⁹

In luttele jaren hadden de Magyaren voor zichzelf zo een veilig nieuw thuisland verworven. Vanuit dit centraal in Europa gelegen Pannonië oriënteerden ze zich op een relatief klein continent dat bestond uit - ten noorden van hen - onderling verdeelde Slavische volken, zoals de Obodrieten, die alle regelmatig in conflict waren met de Saksen onder leiding van Hendrik de Vogelaar en later Otto I. In een van hun eerste militaire acties sinds hun volksverhuizing vochten de Magyaren aan de zijde van de Slaven tegen de Saksen; het is onbekend hoe of waarom deze alliantie zo snel tot stand kwam. Deze Saksische graven verwierven in deze zelfde periode het koningschap over de gebieden die korte tijd later het regnum Teutonicum - en nog veel later 'Duitsland' - zijn gaan heten. De belangrijkste, meest nabij de Magyaren gelegen delen daarvan bestonden in de eerste helft van de tiende eeuw uit Beieren (inclusief het huidige Oostenrijk) en Saksen. Direct ten westen daarvan lagen Lotharingen en Allemania ofwel Zwaben.

Verder westelijk lag aan de andere zijde van de Rijn het Westfrankische koninkrijk, dat van bestuurlijke eenheid onder Karel de Grote al geruime tijd afgeleden was in verdeeldheid en daar niet uit wist te geraken; deze situatie werd behendig uitgebuit door de al langere tijd vanuit zee regelmatig invallende Noormannen. Tot ver in het binnenland - bijvoorbeeld het Rijnland en het gebied rond Parijs - ondernamen zij rooftochten via de diverse waterwegen.

Vanuit het perspectief van de Magyaren laten we hier de gebieden over zee (Britannië en Ierland en Scandinavië) en Spanje buiten beschouwing, anders dan Noord-Italië, aangezien dit gebied eveneens op zichzelf aangewezen bleek, na het uiteenvallen van centraal Karolingisch gezag. We hebben al gezien dat de Magyaren vrijwel moeiteloos de relatief nabije Po-vlakte doorkruisten; dat zou zo blijven in de eerste helft van de tiende eeuw.

Tegen de richting van de klok in vervolgen we onze geopolitieke rondgang, naar de Balkan. Het noordelijk deel daarvan was het domein van de Bulgaren, terwijl het zuidelijke deel beheerst werd door het Byzantijnse Rijk, dat ook over de zuidelijke delen van Italië heerste - met uitzondering van het Saraceense Emiraat Sicilië. In een alliantie met de Byzantijnen ondernamen de Magyaren in 895 een veldtocht tegen de Bulgaren; deze onderneming wordt in combinatie met de campagne in Pannonië gezien als de opmaat van de 'Honfoglaló'.

Tot conflicten met de Byzantijnen kwam het niet, evenmin leidde het conflict met de Bulgaren tot voortdurende oorlogvoering. Deze vaststelling geeft een indruk van Magyaarse opvattingen over zowel de militaire kunde als de bestuurlijke kracht van de Bulgaren en Byzantijnen wat betreft het opvangen van snelle, ontwijkende invallen. Het is eveneens tekenend voor de klassieke strategie van nomadenstammen - confrontatie vermijdt, zo lang mogelijk ontwijkend, onverhoeds op zwakke plekken doorstotend - dat de Magyaren niet de nabije Balkan, maar het verdeelde noordwest-Europa kozen als doelwit.

Zo komen we uit bij de kompasrichting van waaruit de Magyaren zelf afkomstig waren. Ten oosten van Pannonië, op de oevers van de Donau en in Transsylvanië, woonden Slavische volken die in de laatste jaren van de negende eeuw verjaagd of gedood werden. Verder bevonden zich direct om de Magyaren heen, vooral in het oosten, grote lege ruimtes van onbewoonde - of inmiddels uit angst verlaten - gebieden. We kunnen

---

²⁹ Idem, zie ook 539.

concluderen dat de Magyaren vanuit geen enkele windrichting aanvallen te vrezen hadden; bovendien zou elke vijandige strijdmacht ruim op tijd in buffergebieden door verkenningspatrouilles waargenomen worden, waarna de snelle, lichte cavalerielegers van de Magyaren zo'n aanvaller zouden opvangen en - zeer waarschijnlijk - vernietigen. Strategisch gevaar zou pas de kop opsteken als de hoofdmacht van de Magyaren zich tijdens expedities zou laten vastpinnen in een relatief klein gebied dat door natuurlijke hindernissen afgebakend was.

Aan de oostgrenzen van hun nieuwe gebied hebben de Magyaren eveneens van doen met Bulgaren en uiteraard met de Petsjenegs, maar blijkbaar nu op veilige afstand - hoewel we weinig tot niets weten van mogelijke conflicten in deze tijd, ten oosten van de Donaumonding.

C. Verschillen in oorlogsconventies

Oorlog was een bron van inkomsten, voor de Magyaren; zonder uitzondering bleek het doel van hun massale invallen simpelweg 'plunderen' te zijn. We zien namelijk geen enkele poging om een vorst uit zijn machtsbasis te verjagen, gebied te veroveren - als uitzondering hierop moge hooguit het inrichten van Moravië als bufferzone gelden. Naast roof van goederen was het wegvoeren van geselecteerde gevangenen - en het doden van alle overigen - ook steevast een van de ingrediënten van een operatie door de Magyaren; ze werden als slaven verkocht zodat ook zij materieel gewin brachten. Een derde bron van inkomsten was 'inhuur'. We zagen al dat in 894 de Hongaren in betaalde dienst van Arnulf van Karinthië tegen de Moraviërs vochten. In 881 hadden ze precies het omgekeerde gedaan toen ze als huurlingen voor Sviatopolk tegen Beieren optrokken; dat deden ze opnieuw in 895. Van enige morele moeite met deze gang van zaken is geen bewijs te vinden, terwijl er evenmin aanwijzingen zijn dat de sjamanistische religie tot gewetensbezwaren inspireerde.

Buit vergaren was in West-Europa ook bekend als (sterke) motivatie voor individuele strijders, terwijl het afvoeren van gevangenen als slaven nog maar in de negende eeuw in onbruik geraakt was in Francia.³⁰ Tegelijkertijd hebben we voor deze periode geen bewijs voor de 'ridderlijke' praktijk van levens sparen - gevolgd door het vragen van losgeld voor de gevangen genomen nobele vijand - de afwezigheid van vermeldingen van ook maar rudimentaire heraldiek versterken die opvatting. Bovendien was deze menslievende daad uitsluitend bedoeld voor de militaire elite onderling; allen van lagere rang - waaronder alle boogschutters - werden ingeval zonder pardon afgeslacht.

Echter, 'roof', althans van roerende goederen, lijkt nooit de exclusieve motivatie voor oorlog. De sedentaire Oostfranken zagen grond als vermogen, dus als er oorlog gevoerd werd, dan was gebiedsinnname - en verdeling daarvan onder fideles - zeer waarschijnlijk. Waar dat niet slaagde, was er nog de mogelijkheid van het betalen van jaarlijkse tributen - een systeem dat de Magyaren overigens ook een tijdlang hanteerden bij de Saksen. Uiteraard werden bij winst op het slagveld de roerende goederen die men wist buit te maken onderling verdeeld.

De inhuur door Arnulf toont al aan dat 'huurlingen' ook in Europa bekend waren. De praktijk wordt niet vaak expliciet genoemd in de bronnen, aangezien trouw als een belangrijker gegeven geacht werd in de traditionele verhoudingen - of die nu van harte kwam deed niet ter zake. De hiërarchische verhoudingen weerspiegelden immers Gods orde; zo plaatsten opstandelingen tegen een koning zich met hun rebellie ook buiten Zijn goedkeuring.

---

³⁰ M. Strickland, 'Killing or Clemency? Ransom, Chivalry and Changing Attitudes to Defeated Opponents in Britain and Northern France, 7th - 12th centuries' in Kortüm, H., ed., *Krieg im Mittelalter* (Berlin 2001) 93 - 122.

Naast ontrouw ging ook 'doodslag' tegen Gods geboden in. Sinds 313 had de christelijke kerk al geworsteld met de kloof tussen dit gebod en de praktijk, waarin christelijke krijgers per definitie het zwaard opnamen. Het leger mocht dan als overheidsinstrument een legitieme taak van God gekregen hebben, de individuele strijder moest na de veldslag niettemin boete doen voor het ombrengen van zijn naasten, ook al was dat tijdens oorlog; onbekend is of en in hoeverre dat ook daadwerkelijk plaatsvond. Hoewel oorlogvoering onder voorwaarden gelegitimeerd was, had het concept van 'heilige oorlog' op dit moment nog geen ingang gevonden in het christelijke denken, in de zin dat gewapende strijd tegen niet-christenen op zichzelf gold als boetedoening. Anderzijds was evenmin het concept van de Godsvrede al ontstaan.

Toch beperkte de kerk niet slechts tot formele legitimering, biecht en toezicht op boetedoening en op de rechtmatigheid van oorlog. In de vroege middeleeuwen kwamen diverse religieuze praktijken in ontwikkeling die het gehele leger - van individuele soldaten, onderaanvoerders tot koningen - en het 'thuisfront' in een situatie van oorlog verbond met de goddelijke orde, via de kerk. Een uitstekende bespreking van de ontwikkeling hiervan is te vinden bij Bachrach. We schetsen hier de situatie die in de tiende eeuw aan Oostfrankische kant waarschijnlijk opgeld deed. Waar ooit (zware) boetedoening slechts eenmaal in het leven van een christen was toegestaan, kenden ook de Franken inmiddels al eeuwen het principe van regelmatige biecht en (relatief lichtere) boetedoening. Van iedereen in christelijk Europa, ook van strijders op oorlogspad, werd verwacht dat hij clerici en kerkelijk bezit respecteerde, deelnam aan de mis en voorbede, vasten, verering van heiligen en hun relieken - onder meer via processies - en het geven van aalmoezen. 'Thuis' deden hun gezinnen en familieleden hetzelfde, terwijl in kloosters zonder onderbreking gebeden werd. Immers, de consensus was dat God en zijn heiligen in staat waren om daadwerkelijk hun trouwe dienaren te ondersteunen - en dat ook zouden doen als die laatsten zich religieus onberispelijk gedroegen en op correcte wijze de juiste rituelen in acht namen. Het deelnemen aan de eucharistie en deelnemen aan de biecht voorafgaand aan de slag maakten daar onderdeel van uit. Wanneer zijn militaire meerderen erop toegezien hadden dat deze cruciale voorwaarden alle in acht genomen bleven, kon de Oostfrankische krijger dan moreel rein - en door de hostie zelfs fysiek gesterkt - op het slagveld aantreden en zich scharen achter een gewijde oorlogsbanner in de zekerheid van Gods hulp.³¹

Daarbij moest hij erop vertrouwen dat zijn heer voldaan had aan de belangrijkste voorwaarde, namelijk dat deze oorlog aan te merken was als 'rechtvaardig'. Eenduidig en onveranderlijk was dat begrip niet. De vroege middeleeuwen kenden vele nuances in de regionale, bisschoppelijke interpretaties van het gezaghebbende basismodel van kerkvader Augustinus, dat in klassiek-Romeinse traditie zowel legitiem gezag, rechtmatige aanleiding als juiste intentie omvatte; een mix van jus ad bellum en jus in bello. De Oostfrankische praktijk leunde zwaar op de ruime Karolingische invulling van deze begrippen en zou ze nog verder oprekken. Het gezag van de vorst die ten strijde trok, moest door God - via de bisschoppen - erkend zijn.³² Tevens moest de casus belli rechtmatig zijn, dat is: ter bescherming van clerici en kerkelijk bezit, evenals van de zwakkeren - ofwel de inwoners van zijn land of medechristenen die daarbuiten belaagd werden. Dit hield verband met de derde eis: de oorlog moest gevoerd worden met de juiste intentie en zonder buitensporig geweld. Lagere motieven als zelfverrijking door plundering, landhonger, persoonlijke wraak of glorie vielen daardoor af, terwijl er goedkeuring was voor het straffen van opstandelingen; onder dit weidse begrip viel

---

³¹ D. Bachrach, *Religion and the Conduct of War, c. 300 - 1215* (Woodbridge 2003) 63 - 64.

³² Saillant detail hierbij is dat de keizer in deze tijd bepaalde wie in welk (nieuw) diocees tot bisschop benoemd werd. Otto I benoemde steevast vertrouwelingen op deze posten.

eenieder die zich verzette tegen het erkende gezag, binnen of (net) buiten de grenzen van het vorstendom. Instemming vond ook het wreken van het onrecht dat de zwakkeren - met name de geestelijkheid - was aangedaan, terwijl oorlogsdoelen ook - uit naastenliefde - de correctio van de vijand moest omvatten, met uiteraard als ultiem doel het zo spoedig mogelijk herstellen van de vrede. Deze spanning tussen en in deze normen gaven de vorst voldoende ruimte voor interpretatie. Hoe zou bijvoorbeeld een vijand behandeld moeten worden die keer op keer het gebied plunderde en talloze wreedheden beging - en waar hooguit tijdelijke vrede mee te sluiten was? Zoals we bij Widukind zullen zien, was deze laatste vraag van toepassing op de Magyaren. De betrouwbaarheid van de Magyaren stond niet hoog aangeschreven; onderhandelaars zouden goede bedoelingen kunnen veinzen om hun waarnemingen bij de tegenpartij weer als operationele informatie door te geven aan de oorlogsleiders thuis. Evenmin zien we de Magyaren langdurige bondgenootschappen sluiten of anderszins een 'grand strategy' langs diplomatieke weg nastreven. Het gaat op z'n best om strikt nageleefde, zakelijke contracten die geen enkele loyaliteit garanderen voor het directe moment na afloop daarvan. Aan Oostfrankische kant, waar loyaliteit en eer als toonaangevende normen beleefd werden, maakte het optreden van de Magyaren de geesten rijp voor een totale vernietiging van dit ruitervolk. Maar dat zou niet in het thuisland Pannonië kunnen plaatsvinden. De meesterlijke wijze waarop de Magyaren de gebieden rond Pannonië ont deden van mogelijke tegenstanders gaf hen voldoende ruimte en dus tijd om eventuele invallers een voor een te verslaan. Deze politiek maakt het echter aannemelijk dat de Magyaren beschikten over groot ruimtelijk-strategisch inzicht - en tevens dat dit inzicht efficiënt in operaties omgezet kon worden. Dat zien we eveneens in de kwaliteit van hun 'inlichtingendienst'; er moet sprake geweest zijn van een zeer effectief netwerk van lange-afstandsverkenneren en wellicht spionnen, waardoor de leiders van de Magyaren goed begrepen welke (verre) gebieden zowel aantrekkelijk (want rijk) als militair zwak (want innerlijk verdeeld) waren. Bij de Oostfranken zien we geen enkel bewijs voor strategisch optreden op dit niveau. Expeditionair optreden was bij hen niet onbekend, maar de actieradius was meestal beperkt tot optreden net over de eigen grenzen, zoals tegen onwillige Slavische buurvolken. Op eigen gebied zorgde Hendrik de Vogelaar als eerste voor een werkelijk systeem van versterkte militaire posten; van daaruit konden de kleine groepen Magyaren waargenomen worden, daar kon de eigen verdediging groeperen voor een tegenaanval, bovendien ontstond zo een doordacht inlichtingennet, dat de vorst in staat stelde inschattingen te maken over vijandelijke sterkte en marsrichting - en dus over de mogelijkheden waarover hij met zijn leger beschikte. Omdat het gehele leger van de Magyaren bereden was, konden verafgelegen lucratieve bestemmingen toch in korte tijd bereikt worden. Bovendien hield niets de Magyaren op; de ruiters trokken niet in een grote drom op, maar zwermde in kleine tactische groepen van hooguit honderd man breed uit. Weerstand - vijandelijke legers of versterkte nederzettingen - werd zo veel mogelijk omtrokken. Mocht dat vanwege het terrein niet kunnen, dan waren de Magyaren door hun tactische snelheid toch vlot in staat te hergroeperen in de benodigde massa van duizenden boogschutters. Dit schetst het ideale operationele model van de Magyaren. De oriëntatie van Oostfrankische legers was volslagen verschillend, namelijk qua 'Grand Strategy' gericht op het definitief beheersen van grote gebieden, zowel de eigen grond als nieuwe veroveringen.³³ In de visie van Hendrik I betekende dat ten eerste uiteraard aanvallen van tegenstanders, zowel 'intern' als buurvolken. Ten tweede was het zaak een eigen netwerk van houten of stenen versterkingen op strategische plaatsen te onderhouden met troepen

---

³³ Bowlus, C., *The Battle of Lechfeld and its aftermath*, 50.

die zowel defensief als offensief redelijk geoefend waren. In deze omheinde gebieden - het gaat hier om grotere complexen dan simpele vluchtburgen - verzamelden zich in tijd van oorlog die troepen: burger- en boerenverdedigers uit de omgeving. Hendrik bracht zo veel mogelijk onderdanen onder de wapenen, want ook zijn hoofdmacht formeerde hij met jonge mannen uit vele lagen van de samenleving. Het gaat duidelijk om meer dan alleen de elite, die in later tijden de ridderstand zou vormen.³⁴ Ze werden in de diverse bisschopssteden gerekruteerd en getraind, ten behoeve van een snelle inzet van het gehele leger op de juiste plaats. Dat Hendrik zonder aanzien van stand rekruteerde, is begrijpelijk; naast Slaven, Noormannen, Westfranken en rivalen kon er elk jaar ook op een onverwachte plaats en een onbekend moment een leger van wel 15.000 snelle Magyaren zijn koninkrijk binnen galopperen.

Om hen het voordeel van beweeglijkheid te ontnemen - of om minimaal adequaat te reageren op hun tactieken van omsingeling en 'geveinsde vlucht' plus hinderlaag - moest het Saksische en Oostfrankische leger niet alleen groot, maar ook gedisciplineerd en enige gevechtservaring tegen lichte cavalerie hebben - maar niet al te veel. Want bij (tegen)aanvallen kan veel ervaring juist een handicap zijn; veteranen weten maar al te goed wat er allemaal mis kan gaan bij een beslissende confrontatie. Erg jonge, onervaren mannen die zich nog onkwetsbaar voelen, zijn het meest geschikt voor een dergelijke opmars. Bij de aanval van Oostfranken ging het vooral om het gezamenlijk optredende zware infanterie en zware cavalerie, met beperkte rollen voor lichte troepen, zo zagen we al. Het tactisch accent kwam zo te liggen op de zeer mobiele zware cavalerie, die sinds de introductie van de stijgbeugel spectaculair veel stootkracht kon leveren en zo een gevreesd wapen werd.

Tegen menig vooroordeel in blijken beide vroegmiddeleeuwse legermachten te beschikken over - weliswaar totaal divergerende - 'Grand Strategies', waarbij ze ook beide veel waarde hechten aan discipline in voorbereiding en vooral uitvoering op het slagveld. Ze verschillen daarbij in operationele en tactische zin; het tempo van de Magyaren ligt veel hoger, zowel op rooftocht door Europa als in het gevecht, terwijl zij bovendien volledig afhankelijk zijn van de composietboog, waar de langzamer verplaatsende Oostfranken veel meer op slag- en stootwapens vertrouwen.

Na deze vergelijkende rondgang langs oorlogsdoelen, Grand Strategy, religie en ethiek, diplomatie en militaire conventies kunnen we vaststellen dat Oostfranken in ieder opzicht afwijken van de Magyaren. Er is nog het nodige te zeggen over verschillen in maatschappelijke ordening, maar die zullen het nu gerezen beeld van groot cultureel verschil niet significant versterken. We mogen vaststellen dat de Magyaren en Oostfranken voortdurend verwickeld waren in een intercultureel conflict. Bij de bespreking van de drie auteurs zullen we zien tot welke consequenties dat voert.

---

³⁴ Idem, 56.

Deel II

5. Lechfeld en auteurs

Als onderwerp voor deze studie is de keuze gevallen op de historiografie rond de Slag op het Lechfeld. Dat is niet zonder reden gebeurd: het was een logische uitkomst van de zoektocht naar een relatief goed gedocumenteerd intercultureel conflict uit de tijd voor de Kruistochten. Essentieel daarbij is toegang tot die bronnen, zodat voor de schrijver dezes helaas vele teksten over Byzantijns-islamitische of Byzantijns-Bulgaarse conflicten afvallen, omdat ze in gesteld zijn in het Arabisch en Grieks en tot op heden geen vertaling in Duits, Engels of Nederlands kennen. Hetzelfde taalprobleem geldt voor de naar het zich laat aanzien spaarzame secundaire literatuur over deze oorlogen.

Anders is het met de Noormannen, die ruim 200 jaar lang West-Europa invallen en op de Britse eilanden, later ook in Normandië, zelfs gebied in bezit hebben. Daardoor vormen de Scandinaviërs ook een lastige categorie, omdat er vroeg of laat en per regio variërende acculturatieprocessen op gang komen; dat vereist zo'n bijzonder scherpe maatvoering wat 'het interculturele' betreft, dat verantwoording daarvan een te groot deel van deze studie zou vergen - op het gevaar af dat het product uiteindelijk tamelijk vruchteloos en onbevredigend zou zijn. Eenzelfde gevaar dreigt bij de aanhoudende grensconflicten tussen de Karolingers en de nog heidense Saksen en Friezen, later tussen de gekerstende Saksen en de Slaven, evenals tussen de Moren en de noordelijke Spaanse koninkrijken, waarbij het taalprobleem rond de bronnen weer de kop opsteekt.

Zo komen we tot de conclusie dat het conflict tussen de Oostfranken en de Magyaren een helder voorbeeld vormt van een intercultureel conflict, ruimschoots voor de Kruistochten. Hoewel de slagen bij Bratislava (907) en Riade/Merseburg (936) passende kandidaten zijn, is er in het verloop van dit conflict overduidelijk maar één 'hoogtepunt' aan te wijzen: de veldslag die volgde op het beleg van Augsburg in 955. Het was eenvoudigweg de belangrijkste veldslag van de eeuw, misschien wel van vele omliggende eeuwen. Dat werd door tijdgenoten ook al zo beleefd. Mede daarom is deze gebeurtenis door de winnaars, die deel uitmaakten van een cultuur die voor een klein, maar belangrijk deel geletterd was, op diverse manieren en deels relatief kort daarna opgetekend.

Daardoor voldoet het uitstekend aan onze criteria; tegelijk geven de handvol bronnen ons een redelijk compacte hoeveelheid vergelijkingsmateriaal; gezien het beperkte karakter van deze studie een nuttig gegeven.

Het aantal bronnen is om diezelfde reden verder beperkt tot drie. Dit trio is geselecteerd op basis van eenhoofdig auteurschap en waar mogelijk op nabijheid in tijd en plaats, ten opzichte van Otto I, c.q. zijn hof en machtsbasis. Hierdoor konden de historische achtergrondschilderingen van de individuele auteurs relatief compact blijven, aangezien veel van hun context gemeenschappelijk is.

Dat zou onmogelijk geweest zijn als de Annales (bijgehouden van 919 tot 966) van de Westfrankische Flodoard van Reims hierbij betrokken zouden zijn. En wanneer we de Quedlinburger Annalen adequaat hadden willen plaatsen in deze vergelijking, zouden we de specifieke context hebben moeten schetsen van dit klooster, waarbij we niet zouden ontkomen aan een relatief uitvoerige institutionele geschiedenis en de rol van hoge adel daarin. Ook zou de decennialange, complexere ontstaansgeschiedenis van dit werk (1008 - 1030) aan de orde moeten komen; zaken die wellicht beter in een volgende studie behandeld kunnen worden.

Een prachtige bron had ook de Vita Uodalrici kunnen zijn, het heiligenleven van de Augsburgse bisschop Ulrich, geschreven door Gerhard van Augsburg. Uiteraard hadden we hierbij ons moeten verdiepen in de genrespecifieke kenmerken van vita's en niet al te veel van eventueel gevonden verschillen daar aan moeten toekennen. Maar het eenvoudige bezwaar tegen deze bron is dat in de relevante passages de focus ligt op het beleg en de ontzetting van de stad, plus het afslachten van vluchtende Hongaren - maar precies niet op hetgeen daar tussenin gebeurde - namelijk de slag op het Lechfeld.³⁵ Verder valt de Annales Sangallenses af vanwege de bijzonder kleine, feitelijke vermelding die hier van de slag gemaakt wordt. Hoewel lengte niet een werkelijk selectie criterium geweest is en de annalisten van St. Gallen nuttige informatie leveren, bijvoorbeeld over de datering, is deze bron te compact om een zinvolle vergelijking mee te maken. Hetzelfde geldt voor de Annalen van Salzburg en versterkt ook het argument tegen de Annalen van Quedlinburg. Wat het interculturele karakter betreft, zou het 'Italiaanse', sterk internationaal georiënteerde en polemische Antapodosis van Liutprand van Cremona hier niet misstaan hebben; helaas eindigt dit werk in 949 zodat het Lechfeld niet besproken wordt.

In tijd te veraf liggen werken als de Annalen van Lampert van Hersfeld (1078) of de Annalista Saxo (circa 1150), die bovendien illustreert dat vooral contemporaine werken met net iets meer interessant zijn: de 'Continuatio' van Adalbert is woordelijk in dat manuscript opgenomen. Twee van de drie bronnen die ons zo overblijven, zijn nagenoeg contemporain. Door een relatief latere bron op te nemen, zijn we in de gelegenheid om eventuele ontwikkeling waar te nemen, in de geschiedschrijving over 'het Lechfeld'. De overeenkomsten tussen deze drie auteurs zijn springen direct in het oog: ze zijn allen geestelijken, afkomstig uit een hoge regionale adellijke familie en hun standplaats bevindt zich - tot op het moment van schrijven - in diezelfde regio; dichtbij hun vertrouwde familiale netwerken. Alleen Adalberts missiewerk heeft hem - onvrijwillig - ver van huis gebracht. Als we kijken naar het moment dat deze de historische pen ter hand namen, is het verschil in carrière opvallend evenals, voor zover we kunnen nagaan, het niveau van connecties tussen de leidinggevende posities plus keizerlijke contacten waarover Adalbert en Thietmar beschikten, in vergelijking met de relatief eenvoudige monnik Widukind. Laatstgenoemde zou zich altijd houden aan de benedictijnse regel van 'stabilitas loci'; ook een functie als abt in Corvey bleek niet bereikbaar - ook niet na het opdragen van zijn imposante geschiedenis aan prinses en abdis Mathilde. Alle drie beschikken over relatief uitgebreide bibliotheken van de kloosters en de domschool in respectievelijk Corvey, Weissenburg en Merseburg. In hun (regionale) netwerk konden ze bovendien beschikken over nog veel meer, via de diverse klerikale contacten. Adalbert was uitstekend bekend met de werken in Prüm, terwijl zijn contacten met aartsbisschop Wilhelm van Mainz het aannemelijk maken dat hij kon beschikken over werken van de domschool. Thietmar had de rijkskanselarij en de bibliotheken van Quedlinburg en Magdeburg onder handbereik en Widukind - die zelf al over de wellicht rijkste bibliotheek ten noorden van de Alpen beschikte - bevond zich aan een hoofdader van het Rijk, zodat hij zowel uit het Rijnland als uit de hofregio kon putten. Ook Adalbert bevond zich niet in een uithoek van Oostfrancia, maar zowel in Prüm als in Weissenburg op luttele kilometers afstand van de Rijnvallei, ook toen al de vanzelfsprekende route voor noord-zuidverkeer. Bovendien bevond Lotharingen zich strategisch tussen West- en Oostfrancia; veel verkeer hiertussen zal relatief dicht langs Weissenburg gekomen zijn.

---

³⁵ Bowlus, C., *The Battle of Lechfeld and its aftermath*, 9.

Gelet op deze geografie, gekoppeld aan de korte periode die nog maar verstreken was sinds de slag op het Lechfeld was het voor Adalbert en Widukind ook goed mogelijk om in contact te komen met deelnemers aan de slag en/of begeleidende geestelijken die een ooggetuigenverslag hadden kunnen geven. Dat ze zich niet in de omgeving van het hof bevonden, speelt geen rol, de legioenen die onder leiding van Otto stonden, waren immers uit heel Oost-Francia afkomstig. Daardoor is het aannemelijk dat ze met enige regelmaat in contact konden komen met veteranen of - dichter bij de netwerken van deze twee geestelijken - met diverse clerici die in 955 ongetwijfeld in grote getale met de legioenen zijn meegereisd, gezien het grote belang dat men hechtte aan het zielenzorg voor de strijders. We gaan er vanuit dat beide niet persoonlijk aanwezig waren op het Lechfeld. Hoewel dat theoretisch niet onmogelijk was - we weten voor het jaar 955 van beide auteurs slechts dat zij (jonge) monniken waren - gaan we er van uit dat om diezelfde reden ze binnen de muren van hun klooster zijn gebleven. We blijven bij de vaststelling dat beiden van ooggetuigen gebruik gemaakt kunnen hebben, iets dat voor Thietmar veel minder waarschijnlijk was - en zeker circa 60 jaar na de slag, tijdens het schrijven van de *Chronicon*, praktisch onmogelijk was. Uiteraard kan hij als jongere geestelijke in de kringen rond het hof nog personen hebben ontmoet die 'erbij waren', zoals geestelijken in de entourage van koning Otto I. Mogelijk is hij ooit zo gestuit op de basis voor het verhaal over Otto die voorafgaand aan de slag een belofte voor 'bisdom Merseburg' gedaan zou hebben.

We verkennen deze mogelijkheden wat betreft ooggetuigen met name voor Adalbert en Widukind, omdat zij vrijwel zeker niet uit schriftelijke bronnen konden putten, elf jaar na de slag. Thietmar was daar veel meer, misschien wel uitsluitend, op aangewezen. Uit analyse van zijn *Chronicon* blijkt dat hij veelvuldig putte uit onder meer Widukinds *Saksengeschiedenis* en uit de *Annales Quedlinburgenses*, die op dat moment nog een 'work in progress' waren; pas in 1030 zouden ze afgerond worden in de vorm die wij kennen.

Aangezien Widukind zijn uitvoerige *Res Gestae Saxonicae* nadrukkelijk opdroeg aan de eerste abdis van het Quedlinburger vrouwenklooster, is het opmerkelijk dat wij - en Thietmar al ver voor ons - in de beroemde annalen uit deze stad geen spoor terugvinden van Widukinds werk, in elk geval wat het Lechfeld betreft. Dergelijke kwesties blijven wellicht altijd onopgelost. Met een verder uitgewerkte vergelijkende analyse van de bronnen die onze auteurs ten dienste stonden, zijn wellicht (aanvullende) verklaringen te vinden die bijdragen aan een beter begrip van hun doelen, strategie, maar eveneens van vreemde lacunes, hiaten en wellicht zelfs van klaarblijkelijke onwaarheden.

6. Thietmar v Merseburg

Thietmar van Walbeck (975 - 1018), zoon uit een adellijk geslacht, begon zijn geestelijke carrière als monnik en schreef later onder meer, als bisschop van Merseburg (sinds 1009), tussen 1012 en zijn dood in 1018 een achtdelige kroniek waarin hij de geschiedenis vertelt van zijn bisdom en de Saksische koningen uit het adellijke huis van de Liudolfingers, over de periode van 908 tot uiteraard 1018. Dit was geen willekeurige groepering: koning Hendrik de Vogelaar - de eerste Saksische koning - legde de fundamenten voor de stad Merseburg, zijn zoon Otto I verhief in 968 de stad tot bisschoppelijke zetel. Volgens Thietmar hing die beslissing samen met de overwinning op het Lechfeld, dertien jaar daarvoor. In zijn beschrijving lezen hieronder we dat Otto voorafgaand aan de slag zwoer een bisdom te stichten ter ere van de heilige van die dag - 10 augustus - ofwel Sint Laurentius, de beschermheilige van Merseburg.

Als dat al zo is, dan verhinderde het zijn zoon Otto II niet om het diocees dertien jaar later, in 981, te (laten) verdelen onder aangrenzende bisdommen. Maar kleinzoon Otto III maakte tenslotte een begin met het herstellen van die situatie; onder de laatste Ottoonse keizer, Hendrik II (1002 - , kwam het bisdom in 1004 daadwerkelijk opnieuw tot stand en zo kon bisschop Thietmar in 1015 - eindelijk - met de bouw van zijn dom beginnen. De Chronicon kan gelezen worden als pragmatische geschiedschrijving, een historisch fundament voor het geestelijk bouwwerk, want hij biedt zijn ambtsopvolgers vele argumenten voor het bestaan van het bisdom. Zij moeten immers gewapend zijn tegen aanvallen op de status en het bezit van het diocees Merseburg, dat, van alle zes bisdommen onder de aartsbisschop van Magdeburg, het ongeluk had om opgeheven te worden.

Naarmate in de Chronicon de tijd vordert, weidt Thietmar meer uit: de eerste vier Ottonen krijgen elk één boek toebedeeld (919 - 1002), terwijl voor de tijd van Hendrik II (vanaf 1002) alle overige vier worden uitgetrokken, in een stijl die doet denken aan een dagboek.

Uiteraard put Thietmar, als aristocraat, hoge geestelijke en adviseur aan het keizerlijk hof, uit zijn eigen waarnemingen waar het gaat om de laatste dertig jaar van de totale periode; maar om de tijd tot Otto III te beschrijven gebruikt hij onder meer de Saksische geschiedenis zoals Widukind van Corvey die beschreef in *Res Gestae Saxonicae*. Daarnaast putte hij uit de annalen van Quedlinburg, althans de delen daarvan die gereed waren en geschikt geacht werden om met personen buiten het aanzienlijke klooster te delen, zeker als ze oud-leerling en bisschop waren. Ook mogen we aannemen dat hij oorkonden raadpleegde uit de nabije keizerlijke kanselarij in Magdeburg, terwijl we niet hoeven uitsluiten dat hem - zeker in zijn jonge jaren - via zijn scholing en de orale traditie diverse verhalen ter ore gekomen zijn.

Thietmar was de telg uit een oud Saksisch-adellijk geslacht en zoon van graaf Siegfried van Walbeck en Kunigunde, dochter van graaf Hendrik van Stade. Hij werd als kind opgeleid in Quedlinburg, door een tante van moederszijde en vervolgens zette hij zijn scholing voort in het klooster van Berge bij Magdeburg, de stad die in 967, luttele jaren voor Thietmars geboorte, was verheven tot zetel van het nieuwe, gelijknamige aartsbisdom. De eerste aartsbisschop was Adalbert, die pal voor aanvang in deze nieuwe functie nog zijn voortzetting van Regino van Prüm's wereldkroniek had afgerond; mogelijk

circuleerden inmiddels kopieën daarvan aan de domschool die Adalbert in de stad Magdeburg stichtte en waar Thietmar op 15-jarige leeftijd verder werd opgeleid.³⁶

Het is dus niet uit te sluiten dat hij in deze vroege periode al kennismaakte met de voortgezette kroniek van Regino, eveneens met afschriften van de Saksengeschiedenis die Widukind van Corvey indertijd had opgedragen aan de eerste abdis van Quedlinburg, maar (daarvoor) ook al met de geschiedschrijving van de *Annales Quedlinburgenses*. Gezien zijn relatie met het klooster waar zijn tante abdis was, is het zeer wel mogelijk dat hij zelfs in contact stond met de vrouwelijke auteur(s) van dit contemporaine, regionaal getinte van dit werk.³⁷

Immers, een belangrijk deel daarvan - de historie vanaf 984 - werd van 1008 tot 1030, dus deels tijdens Thietmars leven, opgesteld. Tevens kan hij in deze vormingsjaren beïnvloed zijn door de nabijheid van deze historieschrijfsters en zo geïnspireerd geraakt zijn om (later) de turbulente gebeurtenissen van zijn eigen tijd te boek te stellen.

Hoe dat ook zij, zijn perspectief was sterk regionaal gericht, in karakter door en door Saksisch-adellijk en evenzeer kerkelijk. Dat zou zo blijven. De carrières van zijn broers illustreren de oriëntatie en beroepsmogelijkheden van adellijke personen: Hendrik volgde vader Siegfried op, maar sneuvelde in de strijd tegen de Slaven, Frederik werd burggraaf van Magdeburg, broer Siegfried bracht het eerst tot abt van Berge bij Magdeburg, vervolgens tot bisschop van Münster; vergelijkbaar is de loopbaan van Bruno: via functies als abt in Nienburg en Magdeburg liep zijn pad naar de bisschopszetel van Verden. Halfbroer Meinfried volgde Frederik op als burggraaf.³⁸ Thietmars *Chronicon* staat boven alles ten dienste van de belangen van het bisdom Merseburg, maar met eenzelfde vanzelfsprekendheid blijft de auteur trouw aan zijn familie en diens *Weltanschauung*.

Zoals gezegd, het hoofdonderwerp van Thietmar is de relatief korte, maar veelbewogen geschiedenis van zijn bisdom, dat kerkrechtelijk onder het aartsbisdom Magdeburg viel. Deze historie is ingebed in de even woelige geschiedenis van de Saksische koningen en latere keizers, maar evenzeer ingebed in de grote onrust van dit grensgebied tussen christelijke Saksen enerzijds en Moraviërs plus aanvankelijk heidense Slaven (met name Wenden en Polen) en Magyaren anderzijds, terwijl vanuit het noorden de 'piraterij' van de Noormannen nog altijd actueel was, zoals Thietmar in 994 aan den lijve ondervond als gijzelaar. In Thietmars tijd zien we en religieus-culturele aardverschuiving plaatsvinden in centraal Europa, als deze volken zich bekeren tot het christelijk geloof en zich verbinden met de kerk van Rome. Zijn uitgebreide beschrijvingen en commentaren op die laatste decennia van de tiende en de eerste van de elfde eeuw, vormen voor historici de meest prominente, betrouwbaar geachte bron voor die tijd - en voor een deel van de periode zelfs de enige bron. Anders dan overige Europese regio's, waar ook de latere tiende eeuw (zeer) matig bedeed is met historische bronnen, weten we daardoor veel over Oostfrancia.

---

³⁶ D. Warner, *Ottonian Germany. The Chronicon of Thietmar of Merseburg* (Manchester 2001) 52 - 53.

³⁷ M. Giese, *Die Annales Quedlinburgenses* (Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum germanicarum in usum scholarum separatim editi 72, Hannover 2004) 57 - 66.

³⁸ Warner, *Ottonian Germany*, 52; tevens http://fmg.ac/Projects/MedLands/SAXON%20NOBILITY.htm#_Toc285548290

Zijn passage(s) over 'Lechfeld' luiden als volgt:³⁹

“9. Ecce iterum Avars, quasi iam perpetrati sceleris obliti, adversus nos arma commoverant; quos adventare dux Henricus regi nuncios, ab inceptis eum itineribus revocavit. Rex autem ad Augustanam veniens, universos suos familiares ad se convocat, affirmans se mori malle quam tanta plus perpeti mala, hortaturque suos, premia promittens cum gracia cunctis se faventibus penamque fugientibus. Collegit ergo undique secus octo tantum legiones, quas adversus hostes dispositas consolatur, morientes ibi remunerationibus demulcens eternis, vincentes autem presentibus delectamentis. Quarum extremitates hostis acer iuxta Lech fluvium celerem latenter circuiens incautas opprimit, cesis tunc pluribus ac despoliatis. Hoc rex ut comperit, Conradum ducem cum suis pone misit, qui captivos cum omni preda ex lupi raptoris faucibus eripuit victoriae potitus castra revisit.

10. Postera die, id est in festivitate Christi martyris Laurentii, rex, solum se pre caeteris culpabilem Deo professus atque prostratus, hoc fecit lacrimis votum profusus: si Christus dignaretur sibi eo die tanti intercessione preconis dare victoriam et vitam, ut in civitate Merseburgensi episcopatum in honore victoris ignium construere domumque suimet magnam noviter inceptam sibi ad aecclesiam vellet edificare. Nec mora, erectus a terra, post missae celebrationem sacramque communionem ab egregio porrectam Othelrico confessore suo, sumpsit rex clipeum lancea cum sacra, milites in hostem precedendo resistentemque primus inrupit ac mox terga vertentem usque ad vesperam prostravit ac effugavit. Peracta tandem cede, virentibus pratis victrix cum turba rex considens, diligenter inquirat, si ab exercitu suo aliquis remaneret. Comperit tum ducem Conradum, generum sui et egregium militem, oppetiisse; cuius corpus merito defletum atque diligenter procuratum Wormatiam misit tumulandum. Insuper nuntios sanctae premiserat matri, qui, cuncta ordine pandentes, eam cura solverent mentesque fidelium in laudem Christi pariter accenderent. Tantum divinae pietatis donum omnis christianitas maximeque regi commissa ineffabili suscepit tripudio, gloriam et gratiam spallens unanimiter in altissimis Deo.

11. Interim rex, Saxoniam revisens letus patriam, a cunctis principibus alonge sibi occurrentibus summo studio excipitur; diuque expectatus a venerabili sua matre profusus pre gaudio lacrimis amplectitur.”

Engelse vertaling van David Warner:⁴⁰

“But again, as if they had forgotten their recent outrage, the Hungarians moved against us under arms. Duke Henry notified of their arrival, recalling him from a journey he had just begun. Then, the king ordered all of his dependants to meet him at the city of Augsburg, declaring that he would rather die than permit such evil to continue.⁴¹ He promised rewards and favour to those who complied, and punishment to those who fled. From everywhere, he collected only eight warbands. When they had been organized for battle, he encouraged them, noting that those who died would be rewarded in eternity and referring to the earthly benefits conferred by victory.

---

³⁹ Monumenta Germaniae Historica: Thietmarus Merseburgensis, Chronicon, ed. R. Holtzmann, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series 9, 1935., Lib. II, cap. 9, pag. 49, lin. 7

⁴⁰ Warner, *Ottoman Germany*, 97.

⁴¹ Warner merkt hier op: Possible allusion to Terence, *Eunuchus* 1.1, 21, 3, 7

Without being noticed, the shrewd enemy was able to surround and overwhelm the king's rearguard, near the fast-flowing Lech. Many were killed and plundered. As soon as the king learned of this, he sent Duke Conrad and his warriors to the rear, where they seized the captives and all the booty from the throats of the ravaging wolves and returned victorious to the camp.

Chapter Ten

The next day, that is on the feast of the martyr of Christ, Lawrence, the king alone prostrated himself before the others and confessed his sin to God, tearfully swearing the following oath: if on that day, through the intercession of such a great advocate, Christ would deign to grant him victory and life, he would establish a bishopric in the city of Merseburg in honour of the victor over the fire and turn his newly begun palace there into a church [10 August].

After raising himself from the ground and after his confessor, Ulrich, had celebrated the mass and holy communion, the king took up his shield and the holy lance and led his warriors against the enemy forces, annihilating and pursuing them till evening when they fled.⁴²

After the slaughter, the king camped with his victorious band in the verdant meadows and diligently inquired if anyone of his warriors had been killed. Then, he learned of the death of Duke Conrad, his son-in-law and an illustrious man of arms. He sent his body to Worms, duly mourned and carefully prepared for burial. Messengers were also sent ahead, to alleviate the concerns of his sainted mother with a complete report of what had happened, and also to arouse the souls of the faithful in praise of Christ. All of Christendom, but especially that part committed to the king, received such a great gift of divine piety with ineffable joy, offering praise and thanks to God in the highest with one voice. [...].”

Deze middeleeuwse auteur keek dus zeer positief aan tegen deze oorlog, die niet alleen door het legitieme gezag werd gevoerd, met een rechtmatige aanleiding en een juiste intentie, maar ook de bestaansgrond vormde onder het Merseburger bisdom. Ook al is Thietmar als tijdgenoot van de Hongaarse koning Stefanus ongetwijfeld op de hoogte van de doop van deze vorst, plus de ijverig doorgevoerde kerstening van de Magyaren die sinds 985 met pauselijke zegen plaatsvond - en hun assimilatie in het christelijke Europa mogelijk maakte - toch presenteert hij de in 955 nog heidense Magyaren als onbetrouwbaar, zelfs met de verouderde term 'Avares', om hen continuïteit te geven met andere heidense ruitervolken uit het oosten. Dat zij de stad Augsburg belegerden, wordt niet genoemd; belangrijker is dat koning Otto de leiding neemt en besluit zijn troepen op deze stad te laten convergeren. Met 'affirmans se mori malle quam tanta plus perpeti mala' zien we de koning in de bestraffende, dappere en onzelfzuchtige rol, zonder enige overweging van strategische mogelijkheden, geopolitieke deliberaties en andere wereldlijke bekommernissen. Zonder verdere toelichting wordt tussen 'octo legiones' het woord 'tantum' gevoegd; blijkbaar weet anno 1018 de lezer nog steeds dat 'slechts' acht legioenen ontoereikend is in een gevecht tegen de Magyaren. Ook krijgen we hier geen details over de omvang, samenstelling(en) en herkomst van de diverse legioenen. Wel meldt Thietmar tactische details over de snelle aanval op de achterhoede, die te laat opgemerkt werd. Uiteraard kan dit uitgelegd worden als onvoorzichtigheid van de militair leider Otto, maar het heeft er meer de schijn van dat onze auteur wil meedelen

---

⁴² Warner: Bishop Ulrich's biography places him in Augsburg, directing the city's defences, rather than in Otto's camp.

dat deze laffe vijand zich verlaagt tot dergelijke manoeuvres, getuige 'ex lupi raptoris faucibus'.

De spanning in het verhaal stijgt verder, de strijd is na deze aanvankelijke krachtmeting bepaald nog niet beslist. Hier is een bijzondere blijk van goddelijke voorzienigheid nodig; wereldlijke macht en militair vernuft schieten klaarblijkelijk tekort. Thietmar zet dan uiteen - met 'Othelrico confessore suo' als getuige - dat Otto op de dag van de heilige Laurentius nederig de Heer om de overwinning smeekt, opdat hij 'in civitate Merseburgiensi episcopatum in honore victoris ignium construere domumque suimet magnam noviter inceptam sibi ad aecclesiam vellet edificare.' Vervolgens gaat dit toonbeeld van dienend christelijk koningschap in vertrouwen de strijd aan, gewapend met schild en heilige lans. Verdere details van de strijd ontbreken, het belangrijkste over dit gewapend treffen is blijkbaar gezegd. Veel meer aandacht geeft Thietmar aan de koninklijke zorg voor de gesneuvelde Koenraad en de lof die de 'omnis christianitas maximeque regi' God zingt.

Gezien de periode waarin Thietmar schrijft, is vijandigheid ten opzichte van de Hongaren iets van het verre verleden. Dat doet vermoeden dat zijn primaire doelen niet liggen in het schrijven van een geschiedenis van de Ottonen, of van Oostfrancia. Met behulp van een oude vijand een veldslag van lang geleden presenteert hij hier de overgrootvader van de huidige keizer als voorbeeld van uitmuntend koningschap - waarbij de zorg voor het bisdom Merseburg bovenaan op de prioriteitenlijst moest staan. Otto wordt alleen daarover sprekend opgevoerd, verder handelt de vorst alleen maar, en dan ook nog op een clichématige wijze. Otto is in alles voorbeeldig, hij is na de slag zelfs bezorgd om zijn oude moeder, de latere heilige Mathilda.

Het 'gevechtsrapport' is in lijn met de traditie. Zeventig jaar na dato het geeft slechts in enkele zinnen vaag weer wat er feitelijk gebeurde, zonder ooggetuigenverslag van de handelingen op het Lechfeld. Zo voldoet bisschop Thietmars beschrijving aan onze verwachtingen van middeleeuwse geschiedschrijving: een kroniek die in lijn met de Oudtestamentische geschriften de levenden het moreel goede voorbeeld biedt. Evenals de bijbel toont het recente verleden ons dat niemand daar door een bepaalde hoge functie van uitgesloten is. Thietmar moge dan van aristocratische afkomst zijn en tot de hoogste regionen van het kerkelijk leven doorgestoten zijn, er is geen vanzelfsprekendheid rond een eigen culturele en morele superioriteit. Hij kent de harde werkelijkheid in deze kringen te goed daarvoor.

Daarom legt hij de bijzondere nadruk op de boodschap dat hetgeen voor de koningen van Israel gold, ook voor de keizer van het Heilige Roomse Rijk (in wording) geldt, namelijk heilig ontzag voor de tempel en de priesters, ofwel de kerk en de clerus, inclusief haar gebiedsindeling, bezit en aanspraken. Dit alles communiceert hij consequent, zelfs in een 'rustieke' stijl en bijpassende compositie, om nederigheid en eenvoud uit te drukken. En uiteraard legt hij - zeker als het om de legitimiteit van zijn bisdom gaat - de nadruk op wonderen en profetieën - als we uitgaan van de toen wellicht algemene bekendheid van de jaarlijkse 'tranen van St.Laurens' ofwel sterrenregen rond 10 augustus.

In Thietmars beleving ging Merseburg voor alles. Zelfs - of misschien wel juist - de beroemdste keizer en zijn meest bekende victorie, plus een beroemde heilige staan wat hem betreft ten dienste daarvan.

Het blijft raden naar zijn realisme. Immers, als zo'n gelofte is afgelegd met getuigen - zoals bisschop Ulrich - of gelet op het onwaarschijnlijke karakter van zijn aanwezigheid wellicht met afgezanten van deze Augsburgse bisschop - dan mogen we vermoeden dat deze kennis aanwezig is in de keizerlijke kanselarij of in de bibliotheken van nauwverwante instituties. Dat alle relevante partijen zonder grote moeilijkheden het bisdom lieten opheffen, geeft aan dat er geen overtuigend bewijs was voor Thietmars meeslepende scène.

7. Adalbert van Magdeburg

Abt Regino van Prüm (overleden in 915) laat zijn *Chronicon* eindigen in het jaar 906. Het werk is een beschrijving van de tragische neergang van het huis van de Karolingers en daarmee bedoeld als waarschuwing voor de laatste uit die lijn, Lodewijk het Kind in Beieren - die echter nog voor Regino zou overlijden. De eens roemruchte familie is daarmee uitgestorven, binnen honderd jaar na Karel de Grote. Het verhaal van Regino lijkt zo ten einde, de boodschap irrelevant. Toch kwam er een vervolg.

Onderzoek naar de identiteit van deze relatief korte, anonieme voortzetting wijst ons naar Adalbert (910? - 981) van het klooster St. Maximin bij Trier, die de geschiedenis zou ingaan als eerste aartsbisschop van het in 967 gestichte aartsbisdom Magdeburg. We sluiten ons hier aan bij de wetenschappelijke consensus rond zijn auteurschap van deze *Continuatio*. Puttend uit historische notities uit de kloosters van St. Gallen en Reichenau⁴³ pakt Adalbert de draad direct op in 907 en contrasteert - bewust? - Regino's schets van de Karolingische neergang - de oude keizers - met die van de opkomst van de Ottonen - de nieuwe keizers. Door deze 'translatio imperii' verschuift ook de geografische focus van het eerste deel, Lotharingen, naar andere delen van Oostfrancia, zoals Beieren en Saksen. Dat maakte dat deze veel kortere aanvulling later een prominente plaats kreeg in de canon van de Duitse geschiedenis. Adalbert stelde zijn gedetailleerde geschiedenis samen in het jaar 967 en blikt dus terug op de verkiezing van Hendrik de Vogelaar tot koning (in 919) en de opvolging door diens zoon Otto (in 936), die vooral door de overwinning op het Lechfeld tot groot aanzien zou rijzen.

Over de eerste decennia van Adalberts leven weten we weinig, en rond dat weinige is zelfs niet veel zeker. Over zijn ouders en voorouders is niets bekend maar gezien zijn carrière is het zeer aannemelijk dat ze aristocraten waren. Adalbert zou geboren zijn in Lotharingen en trad in als monnik in het klooster van St. Maximin, dat hechte banden had met de Ottonen. Hier maakte hij uiteraard kennis met het werk van Regino, maar van enig (vroeg) aanvullend werk is uit die tijd niets bekend. Of hij inderdaad al in 953 werkzaam was in de koninklijke kanselarij wordt inmiddels betwist.⁴⁴ Wel weten we dat hij door Otto's buitenechtelijke en half-Slavische zoon, de aartsbisschop (en aartskanselier) Wilhelm van Mainz, in 961 geselecteerd wordt om als missiebisschop ver naar het oosten te reizen, naar het toen nog heidense Rijk van Kiev. Daartoe was hij weliswaar door Otto benoemd, maar de onderneming was tegen Adalberts zin. Hoe dan ook, het verblijf in de regio Kiev was kort en zonder positief resultaat; hij keert in 962 alweer terug, na maar net ontkomen te zijn aan de martelaarsdood. Mogelijk heeft hij toen in de kanselarij gewerkt en kennen we hem nu als 'Handschrift Liudolf H'.⁴⁵ Zeker is wel dat de zoon Wilhelm en vader Otto in deze periode besloten dat hij, ondanks de mislukte zendingsarbeid of juist

---

⁴³ A. Bauer, en R. Rau, ed., 'Adalberti Continuatio Reginonis' in: *Quellen zur Geschichte der Sächsischen Kaiserzeit. Widukinds Sachsengeschichte, Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos, Liudprands Werke*, (Darmstadt 1971) 187.

⁴⁴ S. MacLean, *History and Politics in Late Carolingian and Ottonian Europe. The Chronicle of Regino of Prüm and Adalbert of Magdeburg*. (Manchester 2009) 53.

⁴⁵ Ibidem

als beloning voor zijn inzet, vanaf begin 966 de functie van abt zou gaan uitoefenen in het prominente koninklijke klooster Weissenburg in de Elzas (nu het Franse Wissembourg). Dit zou de standplaats worden waar hij de Chronicon van Regino voortzet, met behulp van enkele bronnen en mogelijk ook verhalen uit de regio Trier, die hij verweeft in Regino's oorspronkelijke versie. Tevens zijn er overeenkomsten met historische geschriften van Liutprand van Cremona, die mogelijk in contact stond met Adalbert; ook is mogelijk dat ze eenzelfde bron als basis hebben. Tot slot corrigeert hij hier en daar het latijn van zijn voorganger.

Uit de inhoud en toon van de voortzetting blijkt geen historicus met een neutrale visie op de Ottoonse dynastie.⁴⁶ Ook besluit hij zijn verhaal met een Ottoons hoogtepunt: het bezoek van Otto II aan Rome en diens kroning, in 967. Wellicht rondde hij zijn werk bewust daarmee af; wellicht was Otto II zelfs degene voor wie deze voortzetting geschreven was; wellicht drongen eventuele voorbereidingen op het aartsbisdom hem tot snelle afronding, zodat de keus willekeurig was. Hoe dan ook, vader - en wellicht opdrachtgever - Otto kan er niet ongelukkig mee geweest zijn. Nog geen drie jaar na aankomst in Weissenburg wordt Adalbert - wellicht vanwege zijn ervaring met Slavische volken - in december 968 tot eerste aartsbisschop van Magdeburg benoemd, een veeleisende functie die hij bekleedt tot zijn dood in 981. Magdeburg moest het centrum van het missiewerk onder de Slaven worden en als aartsbisschop was hij tevens de hoogste geestelijk leider van de door Otto I gestichte bisdommen Brandenburg en Havelberg (in 948), Meissen, Merseburg, Poznan en Zeitz (alle in 968 gesticht, hoewel Merseburg tussen 968 en 1004 opgeheven was). Op basis van zijn carrière kunnen we vaststellen dat hij uitstekende contacten met het hof gehad moet hebben. Mede daardoor bleef ook na de dood zijn reputatie overeind. Zijn missiearbeid onder de vroege Russen, maar zeker de - onder zijn regie verrichte - kerstening van de volken ten oosten van Saksen bleek voldoende aanleiding om hem heilig te verklaren als 'Apostel van de Slaven'.

Bij het gereedkomen van de nieuwe, aangevulde versie van de Chronicon, is keizer Otto I niet aanwezig aan het hof, noch de jonge medekoning Otto II; zij zouden beide nog jarenlang in Italië verblijven. Als vertegenwoordiger heeft Otto I echter zijn eerste (buitenechtelijke) zoon Wilhelm, bisschop van Mainz, aangesteld - als zoon van een Slavische moeder tevens de drijvende kracht achter de missiearbeid onder deze heidense volken. Adalbert en hij kenden elkaar al langer en blijkbaar is de mislukte reis naar Kiev geen belemmering geweest voor de langdurige, intense samenwerking die, naar we mogen verwachten, toch aan de basis gelegen moet hebben van de stichting en pioniersfase van een nieuw aartsbisdom plus vier nieuwe bisdommen en de vandaar uit op te zetten kerstening van de Slaven. Maar zijn werk als historicus is van voor die tijd, uit jaren waarvan we ook het sterke vermoeden hebben van goede relaties met dezelfde aartsbisschop en dus het hof. Als hij in 953 niet al in de kanselarij werkte, kunnen we veronderstellen dat hij in 954 de inval van de Magyaren min of meer van dichtbij heeft meegemaakt, toen dezen tijdens de opstand tegen Otto van onder meer Koenraad de Rode, aanvielen op het gebied van Bruno, de nieuwe aartsbisschop van Keulen die trouw bleef aan zijn broer Otto I. In de beschrijving van die periode valt echter geen bijzonder demoniserende toonzetting of detail te bespeuren.

Vanzelfsprekend kent de anonieme, vloeiend bedoelde voortzetting van Adalbert geen expliciete aparte opdracht of verbijzonderd publiek, noch kon Regino's waarschuwend boodschap veel weerklank vinden. De politieke omstandigheden waren te zeer veranderd.

---

⁴⁶ Idem, 57.

Regino had in 906 zijn werk opgedragen aan de onderwijzer van de laatste Karolingers in Beieren, bisschop Adalbero van Augsburg (overleden in 909), mogelijk om zijn pupil, de ziekelijke Lodewijk het Kind (893 - 911) als waarschuwing te dienen voor dynastieke versplintering in een tijd van heidense invallen. In Regino's geval waren dat Noormannen, terwijl Adalbero moest toezien hoe de Magyaren voortdurend Beieren bedreigden en in 907 geschokt moet zijn geweest door het feit dat de Magyaren bij het huidige Bratislava een Beierse leger vernietigden dat een inval had gewaagd in Moravië. In 910 leden de Beierse troepen een nieuwe nederlaag tegen de Magyaren, op de voor ruiterslegers ideale vlakte van het Lechfeld. Maar in 966 waren de onstuitbare rooftochten niet meer actueel. De Magyaren waren verpletterend verslagen in 955, tevens was er in 948 met succes zendingswerk onder de Denen begonnen - in 960 had hun koning, Harald Blauwtand, zich zelfs laten dopen. Aan de oostgrens was er nog grotere voortgang, vanaf het moment dat de Poolse hertog Mieszko zich in 963 onderwierp aan Otto I en zich in 966 liet dopen in Regensburg, om vervolgens naar het oosten toe gebiedsverovering en kerstening hand in hand liet gaan. Mieszko rekende in 967 zelfs definitief af met de opstandige Saksische graaf Wichmann, die sinds 953 via diverse bondgenootschappen tegen Otto I streed.

In de traditie van Regino doet Adalbert ons gedetailleerd en zorgvuldig verslag van turbulente historische tijden. Tegelijkertijd laat Adalberts poging tot bijna naadloze aansluiting bij Regino zien dat het geschreven woord hoog aangeslagen werd in een tijd waarin verschriftelijking nog in de kinderschoenen stond. De geleerde elite was klein, maar van hoog niveau. Adalbert is een exponent daarvan, als hij ons al schrijvend een inkijk geeft in zijn politiek inzicht en tevens in de diepte van zijn literaire en theologische scholing. Wellicht was Regino's werk bij het Saksische hof nog relatief onbekend en wilde Adalbert met zijn *Continuatio* niet anders dan voor een actualisering zorgen, die direct via de domschool van Magdeburg verspreid kon worden. Wellicht was Adalbert inderdaad aanwezig bij de laatste gebeurtenis die in de aanvulling genoemd wordt: de kerstviering in Rome, waar de jonge Otto II tot medekeizer gekroond werd.⁴⁷ Mogelijk was dit aangevulde historische geschrift een passend geschenk voor die gelegenheid. Mogelijk dichtte Adalbert zich zelfs rol toe zoals indertijd Adalbero ten opzichte van Lodewijk het Kind. We zullen weinig weten van zijn volledige motieven, maar dat hier meer aan de hand is dan een aanvulling uit intellectuele zorgvuldigheid staat wel vast.

Keren we ons dan naar de daadwerkelijke tekst die Adalbert aan de slag op het Lechfeld besteed heeft, dan valt op dat deze bijdrage bijzonder kort is, als we de omvang vergelijken met de contemporaine tekst van Widukind. Uiteraard was de stijl van de Rijksannalen altijd bondig geweest, maar gezien de betekenis die 'het Lechfeld' toch ook in de eigen tijd al snel kreeg, zou elk publiek hier wellicht meer verwachten. Wat publiek betreft kan het uiteraard onmogelijk om Lodewijk het Kind of enig andere Karolinger gaan; wel kan doel en daarmee het publiek van het gehele werk vergelijkbaar zijn - historische instructie van een jonge vorst, die in dit geval niet alleen doordrongen hoeft te worden van het gevaar van versplintering, maar tevens ook van de glorie van zijn eigen dynastie; door aan te vullen, spiegelt Adalbert tegelijk en daardoor geeft hij iedere politiek bewuste, intelligente lezer direct stof tot nadenken.

---

⁴⁷ Bauer en Rau, 'Adalberti Continuatio Reginonis' 187.

Zijn passage over 'Lechfeld' luidt als volgt:⁴⁸

DCCCCLV. Ungarii cum tam ingenti multitudine exeuntes, ut non, nisi terra eis dehisceret vel caelum eos obrueret, ab aliquo se vinci posse dicerent, ab exercitu regis apud Lichum fluvium tanta cede Deo prestante prostrati sunt, ut numquam ante apud nostrates victoria talis audiretur aut fieret. [Cuonradus quondam dux ibi occiditur].

Duitse vertaling:⁴⁹

955. Die Ungarn, die mit einer so ungeheuren Volksmenge auszogen, dass sie sagten, sie könnten nur dann von jemand besiegt werden, wenn die Erde sie verschlänge oder der Himmel über ihnen zusammenstürzte, wurden vom Heere des Königs mit Gottes Hilfe am Lech unter so grossem Blutvergiessen geschlagen, dass niemand ein solcher Sieg bei den Unsrigen erhört worden oder geschehen ist. [Konrad, der ehemalige Herzog, is hier gefallen]

Engelse vertaling van Simon MacLean:⁵⁰ p257

955

The Hungarians came forth with such a great multitude that they said they could not be defeated by anyone unless the earth swallowed them up or the sky fell and crushed them. With God's support they were defeated at the River Lech by the army of the king with so great a slaughter that never before among our people was such a victory heard or accomplished. Conrad, the former dux, was killed there.

Zonder verdere bijvoeglijk naamwoorden, maar ook zonder verdere introductie worden hier de Ungarii opgevoerd; Adalbert gaat ervan uit dat zijn publiek hen kent en heeft daar in voorgaande pagina's uiteraard ook aandacht aan besteed. De connotaties komen echter direct bij tam ingenti multitudine; niet alleen typeert hij de tegenstander als een gezichtsloze meute, maar ook draagt 'ingenti' nog eens een negatieve bijklank, die in de Duitse vertaling 'ungeheuer' goed tot uitdrukking komt: niet alleen 'enorm', maar 'onnatuurlijk (en angstaanjagend) groot. Zo worden de Magyaren al in enkele woorden al neergezet als duistere dreiging. Deze woorden hebben lading, anders dan de vaak terugkerende, bijna uitsluitend feitelijke mededelingen over Hongaren en hun opeenvolgende victories in de jaren 907, 908, 909, 910 en vele jaren daarna, waarmee hij de Continuatio krachtig liet beginnen in de stijl van Regino.

Hij geeft hen in diezelfde lijn vervolgens in deze passage wederom een onoverwinnelijk karakter - tenzij kosmische krachten, die uiteraard in Gods hand zijn - de Hongaren zouden vermorzelen. Zo schetst hij wederom in enkele woorden een scherp contrast dat de uiteindelijke glorie van Otto vergroot, maar voor alles de lezer doet beseffen dat er goddelijk welbehagen op de koning rust. In een mengeling van feitelijke en triomfalisme doet hij dan in één zin het verloop van de strijd af, waarin uiteraard de

---

⁴⁸ *Monumenta Germaniae Historica: Adalbertus Magdeburgensis, Continuatio Reginonis, Scriptores rerum Germanicarum 14*, a. 955, pag. 168, lin. 23.

⁴⁹ Bauer en Rau, 'Adalberti Continuatio Reginonis', 213.

⁵⁰ S. MacLean, *History and Politics in Late Carolingian and Ottonian Europe*, 257.

Hongaren verslagen worden met Gods hulp - hetgeen blijkbaar niet in het minst conflicteert met het aanrichten van het grootste bloedbad sinds mensenheugenis, maar eerder moet doen denken aan de rechtvaardige strijd die we in het bijbelboek Rechters het leger van Israel zien voeren tegen de alsmaar invallende Amelekieten, Midianieten en Ammonieten - alle ruitervolken uit het oosten. In lijn met die grote traditie geeft God ook hier de overwinning, zonder dat Adalbert echter ingaat op de precieze redenen voor de frequentie van de invallen of de hemelse steun. Als er een geestelijke reden voor zou zijn - zonde van het volk, de koning of een aristocraat - dan blijkt dat nergens. De Hongaren zijn niet een expliciete gesel Gods, noch potentiële bekeerlingen; hun komst hoort in de categorie 'natuurrampen'. Als er al een communis opinio is over een reden, dan wordt deze als bekend verondersteld. Ook geeft dit de clericus die de tekst ter lering voorleest, ruimte om een jonge vorst te instrueren over het fenomeen 'invallen' en 'heidenen'. De 'voetnoot' over Koenraad is een latere feitelijke toevoeging, waarvan we gezien het karakter moeten vermoeden dat Adalbert dat niet - of in ieder geval niet in 967 - heeft willen vermelden. Mogelijk wilde hij alleen de ultrakorte schets van de strijd geven, zonder verdere details - en al zeker geen feiten die zouden afdoen van het beeld van Gods goedheid.

Uit de verder evenmin gespecificeerde woorden 'exercitu regis' blijkt dat Adalberts publiek bestaat uit lezers die direct weten dat het om Otto gaat, mensen die zich aangesproken voelen door een woord als 'nostrates', maar ook mensen die verder niet geïnteresseerd geacht worden te zijn in de precieze samenstelling van de 'exercitu' of zelfs maar het meest rudimentaire verslag van manoeuvres op het slagveld. Dat 'de onzen' hebben gewonnen met Gods hulp moet maar voldoende zijn. Geen verheerlijking van stervelingen, ze worden zelfs niet sprekend of handelend opgevoerd (hooguit stervend), maar alleen van de hemelse Helper.

In Adalbert zien we een schoolvoorbeeld van een vroegmiddeleeuwse auteur. De aristocratenzoon is op het moment van schrijven: abt, ex-missiebisshop, hij heeft uitstekende banden met het hof, schrijft qua vorm en inhoud in de lijn van de geschiedkundige traditie van de rijksannalen en gezaghebbende voorganger Regino, waarbij hij zijn thematiek aan het Oude Testament ontleent. De historische materie is ondergebracht het genre van de annalen als vervolg op Regino's (wereld)kroniek, waarmee deze geschiedschrijving is ingebed in 'universele geschiedenis'. Dat blijft zo, want door feiten uit het gehele Oostfrancia te vermelden wordt het nergens lokalistisch. De beschrijvingen zijn eveneens gericht zijn op feitelijke juistheid, maar niet op volledigheid of details. Inderdaad richt Adalbert zich meer op 'de moraal van het verhaal' waarmee aangetoond wordt dat God alles in Zijn hand heeft, al dan niet via zijn vertegenwoordigers op aarde. Tot slot merken we weinig nadruk op een 'rustieke stijl', om nederigheid en eenvoud uit te drukken. Het latijn van Regino wordt zelfs hier en daar verbeterd.

Qua thematiek sluit Adalbert aan bij de visie dat geschiedenis de vervulling toont van Gods plan en dat de mensen onderworpen zijn aan Zijn leiding en voorzienigheid. Eveneens heeft de kerk een centrale rol in alle aspecten van het (politieke) leven. Werkend als 'continuator' is het hierbij natuurlijk dat Adalbert uitsluitend aandacht heeft voor het recente verleden en de eigen tijd. We kunnen vermoeden dat de laatste bijdragen direct na kerst 967 zijn toegevoegd. Bij deze taakopvatting past geen uiteenzetting van een eerbiedwaardige (want oude) oorsprong van eigen volk en accent op het aanvaarden van het christelijke geloof door de verre voorouders. Adalbert noemt hier en daar enkele wonderen, profetieën en voortekenen, maar zonder veel nadruk. Wel accentueert hij goed en slecht voorbeeldig gedrag van (hooggeplaatste) individuen, met uiteraard in het verlengde daarvan dat boete - of milde koninklijke

vergeving - moet volgen op zonde, bijvoorbeeld begaan door opstandige kinderen of andere familieleden, ontrouwe edelen en geestelijken. Voor invallende Hongaren geldt deze clementie niet. Het hun passende lot wordt voltrokken door de dood op het slagveld; helaas weten we niet wat er gebeurd is met de gevangenen die bij Riade (vermeld bij 934) genomen zijn.

We zien bij Adalbert geen bijzondere verwijzingen naar of afkeuringen van 'Rome', terwijl door zijn werk heen opvalt dat hij weinig speciale aandacht vestigt op vergrijpen jegens de kerk; hooguit illustreert het de slechtheid van opstandige edelen die zich met de Hongaren verbonden hebben. Alle aandacht gaat uit naar het handelen van de koning en keizer en de 'rijksgrotten' van zowel de seculiere als de sacrale soort. Adalbert laat zien dat hij hier volledig op de hoogte is, als ware exponent van zijn tijd en positie twijfelt hij geen moment aan de Ottoonse verhoudingen tussen kerk en staat, noch aan de eigen culturele en morele superioriteit. Met de Continuatio hebben we een werk in handen dat voldoet aan alle verwachtingen van de tijd, waar het aankomt op de historiografie van het militaire: het biedt slechts een paragraaf met daarin moreel juiste uitspraken, verder daarin correct weergegeven basale feiten, zonder details maar met clichés - zeker geen ooggetuigenverslag, terwijl dat voor Adalbert bepaald niet onmogelijk geweest moet zijn, zelfs elf a twaalf jaar na de slag. Het biedt ons evenmin veel inzicht in eventuele diplomatieke contacten met de Magyaren. Als die er geweest zijn, worden ze verzwegen. Het gaat hier immers om een volk dat God als instrument voor Otto's glorie gaat gebruiken, niet om cultureel verwante, gelijkwaardige tegenstanders. De Magyaren bleven buitenstaanders.

8. Widukind van Corvey

Evenals Thietmar van Merseburg is Widukind van Corvey (overleden na 973) afkomstig uit een adellijk Saksisch geslacht, hoewel we niet weten welk. Evenmin weten we waar en wanneer hij geboren is; wel valt op dat hij naamgenoot is van de roemruchte Saksische hertog (743 - 807) die zo lang Karel de Grote weerstand bood; uiteraard kan dit povere gegeven niet een basis voor zelfs maar speculatie vormen. Pas rond 941 komt Widukind voor het historisch voetlicht als hij in het klooster van Corvey intreedt, waarschijnlijk op de 15-jarige leeftijd die bij vele monniken als minimumleeftijd gehanteerd wordt. Zo bevindt hij zich op een geografisch eminent punt in het Saksische landschap, waar twee logistieke aders elkaar kruisen: de oeroude maar onverminderd belangrijke Westfaalse Hellweg en de Weser. De locatie Corvey is nu met enige moeite nog te vinden op de oostgrens van de deelstaat Nordrhein-Westfalen; authentieke delen van de abdij, inclusief fresco's, zijn daar eveneens nog te zien. Deze abdij was in 815 gesticht toen Karel de Grote de Saksen na 30 jaar strijd onderworpen en tot bekering gedwongen had. Het klooster is op het moment dat Widukind intreedt inmiddels een van de belangrijkste culturele en geestelijke centra van niet alleen Saksen, maar van het Karolingische Rijk; van hieruit werd de missie richting Scandinavië georganiseerd en vele kerkelijk leiders hadden hun opleiding genoten in Corvey, waar alleen de zonen van Frankische en Saksische adel welkom waren. Zo leiden we tevens de aristocratische afkomst af voor Widukind. Heel zijn leven zou hij monnik blijven in dit klooster, dat beschikte over een uitgebreide bibliotheek. We mogen uit dit gegeven wel concluderen - in combinatie met het hoge culturele aanzien van Corvey - dat het scriptorium eveneens omvangrijk geweest moet zijn. Dat is de plaats waar de monnik Widukind zijn werken zou vervaardigen. Hij schreef enkele hagiografische werken die inmiddels verloren gegaan zijn, onder meer een passio van de vroegchristelijke heilige Thekla, de eerste martelares, en een vita van haar geestelijk vader, de apostel Paulus.

Maar uiteraard zijn we hier meer geïnteresseerd in zijn 'echte' historische werk over de Saksen, waarvan hij tot 968 een eerste deel schreef, om de draad wederom op te pakken kort na de dood van Otto I (in 973). De 'Rerum Gestarum Saxoniarum libri III' geven een veelbesproken en soms controversiële visie op de mythische oorsprong en ontwikkeling van de Saksen. Het tweede en derde deel behandelen uitsluitend de tijd van Otto I en zijn strijd tegen concurrerende adellijke families plus opstandige buurvolken, met als extra complicerende factor de invallende Magyaren.

Stilistisch is Widukind geïnspireerd door auteurs uit de klassieke Oudheid, met name door Sallustius, maar in de Saksengeschiedenis is de presentatie van het materiaal ook getekend door de twee apocriefe bijbelboeken van de Makkabeëen. Anders dan de droge, feitelijke opsommingen van annalisten, geeft Widukind ons bovendien integrale toespraken en dialogen, waarover geen wetenschappelijke consensus te vinden is. Gaat het hier om volslagen fictie of is er nog enige band met de werkelijkheid, zo vragen historici zich af. Of past Widukind in het grote historische verhaal deze redes en redevoeringen weldoordacht in als literair middel om de denkrichting en emoties van het publiek positief te beïnvloeden waar het Otto I betreft?

Zijn boodschap / doel is aan te tonen dat God met de zijnen is en dat ook de zielen van koningen in Gods handen zijn. Zo bewijst hij ook de goddelijke genade voor het huis van de Ottonen; hij legitimeert hun heerschappij en presenteert de vorsten als instrumenten van God - met de impliciete boodschap dat dit zo blijft zolang zij voor goede raad hun oor te luisteren leggen bij de geestelijkheid.⁵¹ Het grote probleem met Widukind, in de ogen van vele historici, zijn de raadsels die hij opwerpt - niet zozeer door wat hij schrijft, maar door wat hij weglaat. Hij lijkt zich niet te houden aan de werkelijke gebeurtenissen bij de overgang van de Frankische macht op de Saksen, in 919. Evenmin noemt hij de problemen rond de troonsbestijging door Otto in 936, de opstanden tegen Otto I en, zeer opvallend, ook niet de kroning van deze Saksische koning tot keizer door de paus in Rome (962). Voor deze kroning stak hij al in 961 de Alpen over, nadat hij uit voorzorg zijn zesjarige zoon Otto tot medekoning liet benoemen. Zijn oom en zijn halfbroer, ofwel de aartsbisschoppen Brun van Keulen en Wilhelm van Mainz waren regenten, in afwezigheid van een meerderjarige koning ten noorden van de Alpen.

Door de kroning was Otto keizer van Italië geworden. Die ontwikkeling bracht vele complicaties met zich mee in de stedelijk-Romeinse en interne Italiaanse relaties en nu Otto keizer was, vormde ook hij een belangrijke factor in dit systeem. Hij moest zijn strijd tegen de Lombardische koning Berengarius in 963 opschorten en in Rome wederom zijn macht bevestigen; zijn geforceerde poging om een nieuwe paus te benoemen zette veel kwaad bloed, waarop Otto in 964 Rome enkele weken belegerde en vervolgens binnentrok. Uiteindelijk kon hij door deze opeenvolgende verwickelingen pas begin 965 naar Saksen afreizen. Dat bleek maar voor korte tijd te zijn, want Otto's keuze voor een nieuwe paus werd wederom niet geaccepteerd in Rome; de kandidaat werd gevangen genomen en mishandeld zodat de keizer in de nazomer van 966 aan het hoofd van een strafexpeditie opnieuw de Alpen moest overtrekken. Hij zou er zes jaar blijven en in de herfst van 967 ook zijn zoon Otto naar Rome laten overkomen, zodat de inmiddels twaalfjarige medekoning op Eerste Kerstdag in Rome tot medekeizer gekroond kon worden. Vader en zoon zouden maar liefst nog vijf jaar in Italië blijven, onder meer om het huwelijk van Otto II met de Byzantijnse prinses Theophanu te regelen en in april 972 te vieren. Gedurende al die jaren kwam geen van beide Otto's ook maar tijdelijk weer 'thuis' in Oostfrancia, terwijl ook koningin Adelheid in Italië bleef. Vlak voor hun vertrek was in 965 broer en regent Bruno van Keulen al overleden, zodat het hoogste gezag de facto in handen lag van het oudste mannelijke familielid, regent Wilhelm van Mainz.

Met dat alles in gedachten moeten we Widukinds handelen interpreteren als hij elk deel van zijn Saksengeschiedenis expliciet opdraagt aan prinses Mathilde, Otto's dochter die in 966 op 11-jarige leeftijd tot abdis van Quedlinburg benoemd werd. Uiteraard zou zo'n werk aan de keizer of medekoning opgedragen moeten worden, en als er enig zicht op hun terugkeer was geweest, was dat waarschijnlijk ook wel gebeurd. Maar dat verklaart de 'tweede keuze' voor Mathilde nog niet afdoende. Er waren immers nog personen die het keizerlijk gezag vertegenwoordigden, zoals aartsbisschop en regent Wilhelm van Mainz, of - na het overlijden van bisschop Brun van Keulen - wellicht de hoogbejaarde koningin-moeder Mathilde van Ringelheim, die nog afstamde van hertog Widukind en grootmoeder is van bovengenoemde abdis Mathilde. Echter: beide overleden kort na elkaar, respectievelijk op 2 en 14 maart 968. Hierdoor vielen zij plotseling af voor de opdracht en bleef de nu dertienjarige prinses over als de laatste der Ottonen - althans ten noorden van de Alpen. We lezen verder niets over deze precaire situatie, die in menig rijk

---

⁵¹ lemma 'Widukind' verzorgd door G. Althoff, in *Lexikon des Mittelalters*. Vol. 9, kolommen 76 - 78. De omvang van deze studie laat het helaas niet toe om verder in te gaan op de discussie over de interpretatie, c.q. betrouwbaarheid van Widukind.

voor acute opstand gezorgd zou hebben: een minderjarig meisje als enige vertegenwoordiger van het gezag, terwijl de keizer en koning al jarenlang in het verre buitenland verbleef. Of en wanneer haar vader en broer zouden terugkeren, was zeker op dat moment ook nog volslagen onbekend. Toch bleef de situatie in Saksen en in geheel Oostfrancia stabiel. Aangezien de clerus zich al in een eeuwenlange traditie opwierp als instructeurs van de seculiere heersers en bij voorkeur daar al mee begon op jonge leeftijd, was de jonge Mathilde een uitstekende kandidaat voor een historisch werk dat de loftrumpet stak over haar familie en haar volk, maar haar ook voorzag van vertrouwelijke en actuele informatie over de plannen van haar afwezige vader - en uiteraard bevatte het driedelig werk ook vele praktische voorbeelden van goede regering, evenals morele lessen die haar moesten manen tot nederigheid voor God en kerk.

Gerd Althof ziet daarin het unieke van Widukinds geschriften, die voorzien in een behoefte op het juiste moment: "Although each of the three books of the Saxon History begins with a prologue dedicated to Matilda, scholarship has largely ignored the question of why such a work should have been dedicated to an imperial daughter, and why this should have happened in the years 967–68. [...] She now had the task of representing Ottonian rule in Saxony in a very difficult situation. Otto the Great ordained the foundation of the archbishopric of Magdeburg and its suffragans of Merseburg, Zeitz and Meissen from Italy; up to the last minute there had been serious opposition to these plans in Saxony. [...] It was precisely in this situation that Widukind dedicated his Saxon History to the abbess; it contained just what she needed in her current position, the knowledge of the past required to be able to rule in Saxony. This was the precise function of the Saxon History. It allowed Matilda to act as the highest-ranking person in Saxony, as the *domina imperialis*, because she had been informed about the history of the Saxon people, about her father's and grandfather's achievements, and not least because she knew about the difficulties which her father's decisions, in Saxony in particular, had brought about. For this purpose Widukind included a number of pieces of information really belonging to the *secreta regis*, to that area which a historiographer would normally have discreetly passed over."⁵²

Dat de geschoolde, goed geïnformeerde monnik en aristocraat Widukind met (politieke) naïviteit een enorm historisch werk vervaardigt en dat in alle onschuld aan het keizerlijk huis wilde aanbieden, is volslagen onhoudbaar, stelde Helmut Beumann al vast. Widukind rekent zich zonder meer tot de zelfbewuste Saksische elite, in een tijd dat alles uitstekend ging met Saksen. Widukind reflecteert daarop, door te laten zien 'waar we vandaan komen'. Daarbij schuwt hij bewuste lacunes en fictie niet - maar binnen zekere grenzen, gezien de vele recente gebeurtenissen die door vele getuigen bevestigd danwel tegengesproken kunnen worden. En als de schrijver al het keizerlijk huis op het vizier had als publiek, dan gaat hij uiteraard selectief om met gevoelige kwesties en levert eventuele kritiek omfloerst, voor de goede verstaander die dromen, symbolen en wonderen begrijpt.

Zijn passages over 'Lechfeld' luiden als volgt:⁵³

XLIII. Ingressusque Saxoniam circa Kalend. Iulii obvios habet legatos Ungariorum, tamquam ob antiquam fidem ac gratiam eum visitantes; re autem vera, ut quibusdam videbatur, eventum belli civilis considerantes.

---

⁵² G. Althoff, 'Saxony and the Elbe Slavs in the tenth century' in Reuter, T., ed., *The New Cambridge Medieval History: Volume 3, c.900-c.1024* (Cambridge 1999) 267 - 292, aldaar 290 - 291.

⁵³ *Monumenta Germaniae Historica: Widukind, Rerum gestarum Saxoniarum, Scriptores rerum Germanicarum* 60, Lib. III, cap. 44, p. 123, lin. 8 a. 955, pag. 168, lin. 23.

Quos cum secum aliquantis diebus retinisset et aliquibus munusculis donatos remisisset in pace, audivit a nuntiis fratris, ducis scilicet Boioariorum, quia: "Ecce Ungarii diffusi invadunt terminos tuos statuuntque tecum inire certamen".

His auditis rex, quasi nichil laboris preterito bello toleravisset, coepit ire contra hostes, sumptis secum paucis admodum ex Saxonibus, eo quod iam bellum Sclavanicum urgeret. Castris positis in confiniis Augustanae urbis, occurrit ei exercitus Francorum Boioariorumque. Cum valido quoque equitatu venit in castra Cuonradus dux; cuius adventu erecti milites iam optabant non differre certamen. Nam erat natura audacis animi et, quod rarum est audacibus, bonus consilii et, dum eques et dum pedes iret in hostem, bellator intolerabilis, domi militiaeque sociis carus. Igitur ab utriusque exercitus latrocinantibus agminibus notificabatur non longe exercitus ab altero fore. Ieiunio in castris predicato, iussum est omnes in crastino paratos esse ad bellum. Primo diluculo surgentes, pace data et accepta operaque sua primum duci, deinde unusquisque alteri cum sacramento promissa, erectis signis procedunt castris, numero quasi octo legionum. Ducitur exercitus per aspera et difficilia loca, ne daretur hostibus copia turbandi sagittis agmina, quibus utuntur acerrime, arbustis ea protegentibus. Primam et secundam tertiamque legionem direxerunt Boioarii, quibus prefuerunt prefecti ducis Heinrichi. Nam ipse bello interim aberat, eo quod valitudine corporis laborasset, qua et mortuus est. Quartam ordinaverunt Franci, quorum rector ac procurator dux Cuonradus. In quinta, quae erat maxima, quae et dicebatur regia, ipse princeps vallatus lectis ex omnibus militum milibus alacrique iuventute, coramque eo angelus, penes quem victoria, denso agmine circumseptus. Sextam et septimam construxerunt Suavi, quibus prefuit Burchardus, cui nupserat filia fratris regis. In octava erant Boemi, electi milites mille, armis potius instructi quam fortuna; in qua et sarcinae omnes ac impedimenta quaeque, quasi ipsa esset tutissima, quae esset novissima. Sed aliter res acta est ac arbitrabatur. Nam Ungarii nichil cunctantes Lech fluvium transierunt circumeuntesque exercitum extremam legionem sagittis lascessere coeperunt; et inpetu cum ingenti vociferatione facto, aliis caesis vel captis, sarcinis omnibus potiti, caeteros legionis illius armatos fugere compulerunt. Similiter septimam ac sextam aggressi, plurimis ex eis fuis, in fugam verterunt. Rex autem cum intellexisset bellum ex adverso esse et post tergum novissima agmina periclitari, misso duce cum quarta legione captivos eripuit, predam excussit latrocinantiaque hostium agmina proturbavit. Fuis latrocinantibus undique adversariorum agminibus, signis victricibus dux Cuonradus ad regem revertitur. Mirumque in modum, cunctantibus veteranis militibus gloria victoriae assuetis, cum novo milite et fere bellandi ignaro triumphum peregit.

3.46

XLVI. Ingens interea pavor omnem Saxoniam trepidam pro rege et exercitu eius pro hac re adversa invasit. Terrebant nos preterea portenta inusitata. Tempa denique plerisque in locis tempestate valida concussa visentibus et audientibus horrorem nimium incussere; utriusque sexus sacerdotes ictu fulminis interierunt, et alia multa illo tempore contigerunt dictu horrenda et propterea nobis pretereunda. Totum pondus prelii ex adverso iam adesse conspiciens rex exhortandi gratia allocutus est socios hoc modo: "Opus esse nobis bonorum animorum in hac tanta necessitate, milites mei, vos ipsi videtis, qui hostem non longe, sed coram positum toleratis. Hactenus enim inpigris manibus vestris ac armis semper invictis gloriose usus extra solum et imperium meum ubique vici, et nunc in terra mea et regno meo terga vertam? Superamur, scio, multitudine, sed non virtute, sed non armis. Maxima enim ex parte nudos illos armis omnibus penitus cognovimus et, quod maximi est nobis solatii, auxilio Dei. Illis est sola pro muro audacia, nobis spes et protectio divina. Pudeat iam nunc dominos pene totius Europae inimicis manus dare.

Melius bello, si finis adiacet, milites mei, gloriose moriamur, quam subiecti hostibus vitam serviliter ducamus aut certe more malarum bestiarum strangulo deficiamus. Plura loquerer, milites mei, si nossem verbis virtutem vel audaciam animis vestris augeri.

Modo melius gladiis quam linguis colloquium incipiamus".

Et his dictis, arrepto clipeo ac sacra lancea, ipse primus equum in hostes vertit, fortissimi militis ac optimi imperatoris officium gerens. Hostium audaciores primum resistere, deinde, ut socios viderunt terga vertere, obstupefacti nostrisque intermixti extinguuntur. Caeterorum vero alii equis fatigatis villas proximas intrant, circumfusique armatis cum moeniis pariter concremantur; alii flumen contiguum transnatantes, dum ripa ulterior ascendentes non sustinet, flumine obvolvuntur et pereunt. Eo die castra invasa capitivique omnes erepti, secundo die ac tertio a vicinis urbibus reliqua multitudo in tantum consumpta est, ut nullus aut rarus evaderet; sed non adeo incruenta victoria fuit de tam saeva gente.

XLVII. Cuonradus quippe dux fortiter pugnans, animi fervore solisque ardore, qui eo die nimius erat, accensus aestuat, vincisque [loricae] solutis dum auram captat, vulnere sagittae adverso gutturis defixae cadit. Cuius corpus iuxta regis imperium honorifice collectum transportatur Wormatiam ibique sepelitur, vir omni virtute animi et corporis magnus atque famosus, cum fletu et planctu omnium Francorum.

XLVIII. Tres duces gentis Ungariae capti ducique Heinrico presentati mala morte, ut digni erant, multati sunt, suspendio namque crepuerunt.

Duitse vertaling:⁵⁴

“3.44 Als er Sachsen um den Anfang des Juli betrat, kamen ihm Gesandte der Ungarn entgegen, als wollten sie ihn in alter Treue und Freundschaft besuchen, in der Tat aber, wie einige glaubten, um sich nach dem Ausgang des Bürgerkrieges zu erkundigen. Als er sie einige Tage bei sich behalten und, mit einigen kleinen Geschenken geehrt, in Frieden entlassen hatte, hörte er von den Boten seines Bruders, nämlich des Herzogs der Bayern, die Kunde: “Siehe, die Ungarn dringen in Gruppen verteilt in dein Gebiet ein und sind entschlossen, einen Kampf mit dir zu wagen.”

Sobald dies der König hörte, brach er, als hätte er noch gar keine Anstrengungen im vorigen Kriege auszuhalten gehabt, sogleich gegen die Feinde auf und nahm nur sehr wenige von den Sachsen mit sich, weil diese schon der Krieg mit dem Slawen bedrängte. Im Bereich von Augsburg schlug er sein Lager auf, und hier stiess zu ihm das Heer der Franken und der Bayern, auch kam Herzog Konrad mit zahlreicher Reiterei in das Lager, und durch seine Ankunft ermutigt, wünschten die Krieger nunmehr den Kampf nicht länger zu verschieben. Denn er war von Natur kühnen Mutes und, was bei kühnen Männern selten ist, tüchtig im Rat; im Kampfe unwiderstehlich, mochte er nun zu Ross oder zu Fuss den Feind angreifen; seinen Genossen in Krieg und Frieden teuer. Jetzt wurde von den Streifparteien beider Heere angezeigt, dass sie nicht mehr weit voneinander seien. Es wurde ein Fasten im Lager angesagt und allen befohlen, am folgenden Tage zum Kampf bereit zu sein. Mit den ersten Dämmerung erhoben sie sich, gaben sich gegenseitig Frieden und gelobten sodann zuerst dem Führer, darauf einer dem anderen eidlich ihre Hilfe; dann rückten sie mit aufgerichteten Feldzeichen aus dem Lager, etwa acht Legionen an der Zahl. Das Heer wurde durch unebenes und schwieriges Gelände geführt, um den Feinden keine Gelegenheit zu bieten, die Scharen mit Pfeilen zu

---

⁵⁴ Bauer, A. en R. Rau, ed., ‘Widukindi Rerum gestarum Saxoniarum liber tres’ in: *Quellen zur Geschichte der Sächsischen Kaiserzeit. Widukinds Sachsengeschichte, Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos, Liudprands Werke*, (Darmstadt 1971) 153 - 157.

beunruhigen, die sie trefflich zu brauchen wissen, wenn Gebüsch sie deckt.

Die erste, zweite und dritte Legion bildeten die Bayern, an ihrer Spitze die Befehlshaber Herzog Heinrichs. Den er selbst war währenddessen vom Kampfplatz entfernt, da er an einer Krankheit darniederlag, an der er auch starb. (37: 1. Oktober 955) Die vierte bildeten die Franken, deren Leiter und Führer Herzog Konrad war. In der fünften, der stärksten, welche auch die königliche genannt wurde, war der Fürst selbst, umgeben von den Auserlesenen aus allen Tausenden der Streiter und von mutigen Jünglingen, und vor ihm der siegverleihende Engel, durch ein dichten Haufen gedeckt. Die sechste und siebente Schar machten die Schwaben aus, an ihrer Spitze Burchard, verheiratet mit der Tochter des Bruders des Königs. In der achten waren tausend ausgelesene böhmische Streiter, besser mit Rüstungen als mit Glück versehen; hier war auch alles Gepäck und der ganze Tross, als ob der hinterste Platz auch der sicherste wäre. Aber die Sache kam anders, als man glaubte. (38: Frei na Sall.Jug.7: sed ea res longe aliter ac ratus erat evenit)

Denn die Ungarn überschritten unverweilt den Lech, umgingen das Heer, fingen an, die letzte Legion mit Pfeilen zu beunruhigen, darauf machten sie mit ungeheuerem Geschrei einen Angriff; ein Teil wurde gefangen oder getötet, alles Gepäck genommen, die noch übrigen Gewappneten dieser Schar in die Flucht geschlagen. In gleicher Weise griffen sie die siebente und sechste Schar an, streckten viele zu Boden und schlugen die übrigen in die Flucht.

Als aber der König sah, dass der Kampf ungünstig stand und in seinem Rücken die letzten Heeresteile gefährdet waren, entsandte er die vierte Legion unter Herzog Konrad, die die Gefangenen befreite, die Beute den Feinden abjagte und ihre plündernden Haufen vertrieb. Nachdem die ringsumher plündernden Scharen der Feinde vernichtet waren, kehrte Herzog Konrad mit siegreichen Fahnen zum König zurück; und wunderbarerweise, während längst erprobte, an Siegesruhm gewöhnte Streiter zögerten, errang er mit jungen, fast des Streites noch unkundigen Kriegern den Triumph. (39: GEEN interessante noot)

3.45 [--]

3.46 [...]

Als nun der König erkannte, dass jetzt ein Kampf unter ungünstigen Umständen mit seinem ganzen Gewicht (41: 1.Sam.31,3) bevorstehe, redete er seine Genossen zur Aufmunterung in folgender Weise an (42: Vorbild ist Catalinas Rede bij Sall. Cat. 58):

“Dass wir in dieser Bedrängnis guten Muts sein müssen, das seht ihr selbst, meine Mannen, die ihr den Feind nicht in der Ferne, sondern vor uns sehen müsst. Bis hierher habe ich mit eueren rüstigen Armen und stets siegreichen Waffen rühmlich gekämpft und ausserhalb meines Bodens und Reiches allenthalben gesiegt; sollte ich nun in meinem eigenen Lande unde Reiche den Rücken zeigen? An Menge, ich weiss es, übertreffen sie uns, aber nicht an Tapferkeit, nicht an Rüstung, denn es ist uns ja wohl bekannt, dass sie zum grössten Teil jeglicher Wehr entbehren und, was für uns der grösste Trost ist, der Hilfe Gottes. Ihnen dient zum Schirm lediglich ihre Kühnheit, uns die Hoffnung auf göttlichen Schutz. Schämen müssten wir, die Herren fast ganz Europas, uns, wenn wir uns jetzt den Feinden unterwerfen. Lieber wollen wir im Kampfe, wenn unser Ende bevorsteht, ruhmvoll sterben, meine Krieger, als den Feinden untertan in Knechtschaft leben oder gar wie böse Tiere durch den Strick enden. Ich würde mehr sagen, meine Krieger, wenn ich wüsste, dass Worte die Tapferkeit oder Kühnheit in eueren Gemütern erhöhen. Jetzt lasst uns lieber mit den Schwertern als mit Worten die Verhandlung beginnen.”

Und nachdem er so geredet, ergriff er den Schild und die heilige Lanze und wandte zuerst selbst sein Ross gegen die Feinde, zugleich die Aufgabe des tapfersten Kriegers und des trefflichsten Feldherrn erfüllend. (43: Sall.Cat.60 strenui milites et boni imperatoris officia simul exequebatur). Die Kühneren unter den Feinden leisteten anfangs Widerstand, dann, als sie ihre Gefährten die Flucht ergreifen sahen, erschrakten sie, gerieten zwischen die Reihen der Unsrigen und wurden niedergemacht. Von den übrigen begab sich ein Teil, deren Pferde ermüdet waren, in die nächsten Dörfer, wo sie von Bewaffneten umstellt und samt den Gebäuden verbrannt wurden. Andere schwammen durch den nahen Fluss, aber da das jenseitige Ufer keinen Halt zum Erklettern bot, wurden sie vom Strom verschlungen und kamen so ums Leben. Am selben Tage wurde das Lager genommen und alle Gefangenen befreit; am zweiten und dritten Tage wurde von den benachbarten Burgen aus die übrige Menge dermassen aufgerieben, dass keiner oder doch sehr wenige entkamen. Aber nicht gerade unblutig war der Sieg über ein so wildes Volk.

3.47 Dem Herzog Konrad nämlich, welcher tapfer kämpfte, wurde durch die Hitze des Gefechtes un die Sonnenglut, die an diesem Tage sehr heftig war, gewaltig heiss, und als er die Bänder des Panzers löste und Luft schöpfte, fiel er, von einem Pfeil durch die Kehle getroffen. Sein Körper wurde auf des Königs Befehl ehrenvoll aufgehoben und nach Worms gebracht; und hier wurde dieser Mann, gross und ruhmvoll durch jegliche Tugend der Seele wie des Körpers, begraben unter den Tränen und Klagen aller Franken.

3.48 Drei Anführer des Ungarnvolkes wurden gefangen vor Herzog Heinrich geführt und büssten mit einem schmachvollen Tod, wie sie es verdient; sie wurden nämlich durch den Strang zum Tode gebracht.”

In de laatste paragraaf zien we het duidelijkste verschil tussen intra- en interculturele conflicten en de geschiedschrijving daarvan. De voormalige opstandeling Koenraad was eerder al vergeven door de milde koning Otto. Terwijl hij nota bene in het vorige seizoen de Hongaren uitgenodigde en direct op Otto's bondgenoten afstuurde, wordt hij nu postuum tot held verheven. Blijkbaar wilde of kon Otto geen politiek gebruik maken van deze nieuwe situatie.

De Magyaren worden aan het begin van deze tekst zeer opvallend en uniek al vertegenwoordigd door de neutrale term 'legatos'; ambassadeurs, diplomaten, mogelijk met de connotatie van hoge militaire rang. Widukind is de enige die ons vertelt dat zij over andere functionarissen beschikken dan anonieme leiders en eindeloze rijen boogschutters. Echter, hij maakt ons direct scherp bedacht op vals spel. Bij deze vijanden - vorig jaar nog hadden ze heel Oostfrancia geterroriseerd - wordt immers sarcastisch opgemerkt 'tamquam ob antiquam fidem ac gratiam eum visitantes', terwijl er nooit sprake was geweest van trouw of zelfs vriendschap; de verhoudingen waren altijd vijandig - of op z'n best ongemakkelijk, tussen de eerste Ottonen en de Hongaren. Deze als diplomatie verhuilde spionagepoging werd gemakkelijk doorzien.

Door dat op te merken en zelfs daarover te zeggen 'ut quibusdam videbatur' laat Widukind zien dat hij ooggetuigen heeft geraadpleegd voor zijn geschiedschrijving. Zijn gehele verslag is zodanig verzadigd van unieke details dat het geen twijfel lijdt of de monnik heeft in Corvey diverse (militair hooggeplaatste) veteranen of hovelingen gesproken, mogelijk uit zijn eigen adellijke, Saksische familie.

Dit is uiteraard meer dan opmerkelijk gezien het traditioneel middeleeuwse gebrek aan details, dat we bij andere auteurs tegenkomen, zoals ook bij de contemporaine Adalbert van St. Maximin. Hij en vele anderen zagen blijkbaar geen heil in ooggetuigen en hun details; zou dat de lezer alleen maar afleiden van de (morele) hoofdzaak?

Widukind vertelt echter met graagte zijn verhaal met diverse bijzonderheden. Zo ziet hij het nut in van de korte passage over de Hongaarse onderhandelaars. Hun missie was blijkbaar het peilen van de politieke stabiliteit in Oostfrancia, net als het misleiden van Otto inzake Hongaarse bedoelingen voor de korte termijn. Mogelijk was hun missie geslaagd, mogelijk had Otto op zijn beurt hen weer misleid. Wellicht gaven deze diplomaten - als zij inderdaad tevens militaire aanvoerders waren - direct het sein voor de aanval na hun vertrek en de eveneens expliciet genoemde correcte behandeling door Otto. Hoe dan ook is de boodschap hier dat Hongaren geen moment te vertrouwen zijn - en wellicht geldt dat voor alle niet-Frankische tegenstanders, zeker als ze geen christen zijn.

Diplomatieke besprekingen krijgen vaak diverse pagina's lang aandacht in vroegmiddeleeuwse geschiedschrijving, bijvoorbeeld als het gaat om de vergeving betreffend voor rebellie tegen het legitiem gezag - zoals door (schoon)zonen, (half)broers en onderworpen, gekerstende volken. Daarentegen blijft het rond mogelijke gesprekken met heidense invallers vaak amorf en anoniem, als ze überhaupt al genoemd worden. Ook Widukind citeert hier niet uit de besprekingen. Inhoudelijk vertelt hij niets, hij veronderstelt slechts het een en ander over de intenties. We kunnen slechts gissen naar de reden; liet Otto zich inderdaad in de luren leggen en moest dat verzwegen worden? Of was er simpelweg geen levende *Zeitzeuge* meer beschikbaar, behalve Otto zelf? Of gaf het geen pas om via citaten of een indirecte weergave van de besprekingen deze verwerpelijke Hongaren naast Otto een min of meer gelijkwaardige plaats te gunnen? Immers, met hen was er geen gemeenschappelijke grond, dit waren degenen van 'buiten de orde'; zij konden als ongelovigen bovendien niet participeren in christelijk geladen rituelen. Evenmin werd hen gevraagd om zich te bekeren; dat zou uiteraard ook geweigerd worden, omdat zo iets in deze tijd gelijk stond aan politieke onderwerping aan - in dit geval - Otto.

We stelden zojuist vast dat Widukind geïnformeerd moet zijn geweest door veteranen, c.q. personen aan Otto's hof. Daarom is hij hier in staat om in dit glorieus verhaal individuele plaatsen te maken voor de diverse 'nationaliteiten' van de legioenen. Over de precieze legioensamenstelling vertelt hij echter niets. Zou dat te ver gaan buiten de toch al opgerekte historie-genregrenzen? Zo meldt hij 'sumptis secum paucis admodum ex Saxonibus' - maar niet welk soort troepen; ging het om de elite? Geen van hen wordt bij naam genoemd. Wel geeft hij blijk van enig strategisch inzicht, dat mogelijk de lezer ook zou interesseren, over de troepenverdeling tussen het 'Slavische' en 'Hongaarse front', waarmee hij tevens Otto neerzet als de militair zeer vaardige vorst die een tweefrontenoorlog kan voeren en tegelijk juist de 'force to space ratio' goed inschat, plus intelligent de overige troepen die tot zijn beschikking staan van grote afstand kan commanderen. Vreemd genoeg wordt er niets gezegd over de belegering van Augsburg, de reden dat alle Oostfrankische troepen daar moesten samenkomen. Vervolgens wordt Otto als terugkerende Messias gepresenteerd; de gebeurtenissen en toespraak voorafgaand aan de slag lezen bijna als een dergelijk verslag uit de antieke Oudheid; mogelijk was de 'bloemrijke' invloed die Sallustius op Widukind uitoefende wel heel sterk. Bij de andere teksten vinden we geen toespraak naar Romeins voorbeeld, maar een vroom gebed, hoewel beide onwaarschijnlijk gedetailleerd zijn.

Ondanks de vele details, geheel onkarakteristiek voor middeleeuwse geschiedschrijving, blijft 'wie es eigentlicht gewesen' is - ofwel het gevecht zelf, in essentie vaag. Die bespreking krijgt inderdaad ook hier niet meer ruimte dan één (ruime) paragraaf, de rest is inleiding en epiloog. Er moeten nog steeds heel veel subdisciplines ingeschakeld worden

voordat een werkelijk geloofwaardige reconstructie kan plaatsvinden alvorens onze moderne nieuwsgierigheid bevredigd is, getuige ook Bowlus 'The Battle of Lechfeld'.

Opvallend vanuit intercultureel perspectief is de vermelding van 'de tam saeva gente', maar vooral de behandeling van de Hongaarse generaals. Waar de Franken na onderlinge strijd toch altijd weer tot verzoening proberen te komen, door tussenkomst van een bisschop of andere geestelijke, meldt de monnik Widukind hier tevreden dat de (hier naamloze) leiders van de horde Magyaren hun verdiende straf kregen - wurging. Hier geen rechtszaak, hier geen mededogen zoals beschikbaar voor berouwvolle opstandigen; hier zonder verdere uitleg een executie. Daarmee illustreert Widukind expliciet het meest duidelijke verschil tussen intra- en interculturele oorlogvoering en geschiedschrijving.

Kijken we naar traditionele kenmerken voor middeleeuwse historiografie, dan heeft hij zich met dit opvallende, afwijkende werk toch weten te houden aan het voorbeeld van historische werken - de fijnproever leest hier Sallustius, uit de tijd van de roemruchte Julius Caesar. Zo dwingt Widukind gezag af met deze eerste eigen volkshistorie, die ook toen al prettiger gelezen moet hebben dan de annalistische opsommingen.

Teken van de tijd is dat Widukind niet kiest voor 'universele geschiedenis', maar zwaar het accent legt op de eigen volksgeschiedenis. Die was tot dan toe ook nog niet geschreven; mogelijk was het een van de grote verlangens van de Saksische elite of zelfs het Ottoonse hof om over een eigen 'etnogenese' te kunnen beschikken en zo zwart op wit redenen voor respect te zien staan.

Widukinds betrouwbaarheid is onderwerp van fel debat en als we zijn varianten op de werkelijke gebeurtenissen zien, dan moeten we constateren dat ondanks de vele praktische details toch 'de moraal van het verhaal' boven alles gaat. Immers, ook zijn thema was dat geschiedenis de vervulling is van Gods plan, zodat mensen onderworpen zijn aan Zijn leiding en voorzienigheid.⁵⁵ Uiteraard geeft dit het geloof en de kerk een centrale rol, ook in het (politieke) leven. Hij schrijft de geschiedenis circa tien jaar na dato en gaat nog verder dan de passage die we hierboven gezien hebben. Daarmee schenkt hij overwegend aandacht voor recent verleden en eigen tijd; geschiedschrijving was in de middeleeuwen nooit een antiquarische hobby - zelfs niet van een monnik - maar stond altijd nauw in verbinding met de eigen tijd en politieke werkelijkheid.

Rondom de overwinning zien we in bovenstaande tekst geen enkele nadruk op wonderen, profetieën en voortekenen; de koning weet dat zijn lot in Gods hand ligt, heeft zijn soldaten daarvan doordrongen, en gaat gewapend met de heilige lans de strijd aan. Vooraf gebeurt er niets ominous of juist veelbelovends en tijdens de strijd grijpt de hemel niet wonderbaarlijk in. Blijkbaar was het loutere vertrouwen op God voldoende, het past in het vermelden van voorbeeldig gedrag van (hooggeplaatste) individuen.

Het eeuwenoude thema dat boete moet volgen op zonde gaat slechts voor de Hongaren op; zelfs bij Koenraad wordt een dergelijk verband niet gelegd. Die Hongaren zouden bij andere auteurs als straf van God kunnen gelden, in lijn met dat thema uit het Oude Testament. Bij Widukind lezen we daar niets over. Evenmin presenteert hij deze relatief nieuwe heidenen uit het Oosten als mogelijke nieuwe bekeerlingen, het zijn simpelweg vijanden die uitgeroeid mogen en moeten worden.

En waar andere auteurs zeer positief zijn over eventuele contacten met Rome, negeert deze Saksische auteur later zelfs de keizerkroning door de paus, in 962.

Hij gaat niet alleen uit van het universele, morele gelijk van zijn christelijk geloof en kerk, maar getuigt ook van de vanzelfsprekende Saksische culturele superioriteit. Spanningen

---

⁵⁵ G. Halsall, *Warfare and Society in the Barbarian West, 450 - 900* (Oxon 2003) 5.

tussen kerk en 'staat' zijn er niet in Widukinds universum - zo lang het maar gaat om de Oostfankische bisdommen en de Ottoonse staat.

Conclusies

Als het gaat om de vraag hoe in de periode voorafgaand aan de Kruistochten middeleeuwse auteurs relatief recente interculturele conflicten beschreven, dan kunnen we op grond van deze Lechfeld-selectie allereerst concluderen dat zij daarin vele overeenkomsten vertonen, waarbij er eveneens opvallende verschillen zijn.

In het algemeen voldoen onze auteurs zonder uitzondering aan de algemene karakteristieken die geldig zijn voor de overweldigende meerderheid van middeleeuwse geschiedschrijving, die op haar beurt weer vele traditionele elementen van de klassieke en bijbelse voorbeelden had overgenomen. De historiografie is gericht op het bevestigen van continuïteit, zowel van de algemene maatschappelijke status quo als de 'opvoedkundige' positie van clerici ten opzichte van wereldlijke heersers, waarmee ze – zeker in Ottoonse tijden – over het algemeen in een harmonieuze (familie)relatie stonden. De lessen waren moreel van aard, alle auteurs bevestigen dat 'geschiedenis' niets anders is dan de vervulling van Gods plan, waarbij de mensen onderworpen aan Zijn leiding en voorzienigheid. Rekening houdend met de actuele politieke werkelijkheid in relatie tot hun directe juridische en materiële belangen, voorzien Gods vertegenwoordigers op aarde de gebeurtenissen van de juiste morele lading, daarbij ervoor wakend de 'eigen' vorst te berispen.

Qua stijl en genre is er enige variatie, hoewel de meerderheid van de geschiedschrijvers slechts kort verslag doet van historische gebeurtenissen, beslissende veldslagen niet uitgezonderd. Een 'gevechtsverslag' hebben we in de middeleeuwen van geen enkele auteur te verwachten; lessen op technisch, tactisch of operationeel niveau worden overgelaten aan de orale overdracht, hooguit is er nog een minimale aandacht voor het strategische aspect.

Een gezaghebbende reconstructie van wat er exact is gebeurd op het slagveld is alleen mogelijk door een intensieve vergelijking van alle bronnen en met gebruikmaking van alle aanknopingspunten die zij bieden, en geïnformeerd door een multidisciplinaire benadering – waarin een grondige kennis van de toenmalige militaire praktijk niet mag ontbreken.

Specifiek hebben deze drie tiende-eeuwse auteurs gemeenschappelijk dat ze allen door geboorte bij de maatschappelijke elite van Oost-Francia hoorden en de en de maatschappelijke rangen en standen als vanzelfsprekend accepteerden, waarbij ze zich als clerici sterk identificeerden met de belangen van de kerk en als aristocraat prominent deel uitmaakten van hun familierelaties met het hof; hun standplaatsen illustreren dat zij daarin goed slaagden. Als geestelijken vertegenwoordigen zij allen dezelfde – in hun ogen universele en tijdloze – waarden en wijzen zij op de goddelijke hand in de geschiedenis. Geen van hen ziet bezwaar in het (onder voorwaarden) uitoefenen van oorlogsgeweld door christenen en sluiten zo impliciet aan bij de vigerende theologie, ontleend aan Hrabanus Maurus' interpretatie van de Makkabeeën. Evenmin is de structurele nauwe verwevenheid tussen kerk en hof problematisch in hun ogen, hoewel Thietmars terugblik op de opheffing van zijn bisdom als waarschuwing naar beide zijden opgevat kan worden.

In hun geschiedschrijving – waar ze slechts een relatief klein deel van hun werkzame leven aan besteedden – zien we in relatie met ons thema geen werkelijke details over het feitelijke gevecht, terwijl ze alle drie ze de beschikking gehad moeten hebben over ooggetuigen, hoewel dat in Thietmars geval (veel) eerder dan het moment van schrijven geweest moet zijn.

Wat het interculturele aspect betreft wordt de eigen zijde kritiekloos gepresenteerd. Het morele gelijk blijft onveranderlijk aan de eigen zijde, die gepresenteerd wordt als een harmonieus geheel van relaties tussen kerkelijke en wereldlijke, vroom-christelijke elite.

Daarentegen doen zij geen van drieën serieuze pogingen om vertegenwoordigers van andere hoofdculturen neutraal te portretteren. De Hongaren worden door alle drie negatief afgeschilderd, hoewel dat in de gekozen teksten niet extreem gebeurt, bijvoorbeeld in termen als ‘gesel Gods’ of ‘demonisch’. Evenmin is er enige aandacht voor mogelijke kerstening van de Hongaren, die in Thietmars geval al decennia gaande was. De invallende nomaden krijgen zo in feite geen andere - wellicht zelfs een meer brute - behandeling dan vijandelijke buurvolken zoals de Slaven. Er wordt tevreden geconstateerd dat na een moeilijke strijd de Hongaren gedecimeerd werden en hun leiders geëxecuteerd zijn. Deze onbarmhartige constatering is een aspect dat interculturele oorlogvoering – en de geschiedschrijving daarover, in vele historische perioden - typeert. Grote culturele verschillen, zoals aangetoond in deze studie, vormen bij uitstek een aanleiding voor extreem geweld zonder compromisbereidheid of neutraliteit, zelfs niet na een ultieme victorie.

De bereidheid tot vergeving, compromissen en een herstel van relaties is daarentegen duidelijk aanwezig bij vele ‘interne’ conflicten – ofwel intraculturele conflicten, ook of misschien wel juist na verpletterende overwinningen.

De oorzaak voor dit opvallende kenmerk van interculturele conflicten moet gezocht worden in de extreme verschillen in alle culturele aspecten, zoals we die hierboven verkend hebben.⁵⁶ De verschillen brachten tussen Magyaren en Oostfranken voortdurend wederzijds onbegrip voort. Met woorden presenteren dergelijke opponenten de vijand als onmensen, c.q. woeste half-mensen die tegelijkertijd beschikken over bovenmenselijke krachten, bijvoorbeeld omdat ze slag na slag eenvoudig winnen. Deels komt dit voort uit de botsing van de radicaal verschillende tactieken en strategieën die in ons geval de Hongaren hanteerden. Een ander deel komt voort uit het gebrek aan gemeenschappelijke conventies aangaande oorlogvoering. De eigen aannames rond bijvoorbeeld dapperheid of lafheid konden en kunnen in een intercultureel conflict niet op de andere zijde geprojecteerd worden; dat levert onvoorspelbaar gedrag op. In onzekere krachtmetingen zoals die op het Lechfeld piekten daardoor zowel angst als verachting. Deze intense gevoelens vinden een weg naar buiten in het gevecht maar ook daarna, bij de behandeling van gevangen, gewonde of - zoals we zagen - verdrinkende vijanden.

---

⁵⁶ S. Morillo, ‘A General Typology of Transcultural Wars’, 34, 35.

Literatuur

Primaire bronnen

Bauer, A. en R. Rau, ed., 'Widukindi Rerum gestarum Saxonicarum liber tres' in: *Quellen zur Geschichte der Sächsischen Kaiserzeit. Widukinds Sachsengeschichte, Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos, Liudprands Werke*, (Darmstadt 1971).

Bauer, A. en R. Rau, ed., 'Adalberti Continuatio Reginonis' in: *Quellen zur Geschichte der Sächsischen Kaiserzeit. Widukinds Sachsengeschichte, Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos, Liudprands Werke*, (Darmstadt 1971).

Giese, M., *Die Annales Quedlinburgenses* (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum separatim editi 72, Hannover 2004).

MacLean, S., *History and Politics in Late Carolingian and Ottonian Europe. The Chronicle of Regino of Prüm and Adalbert of Magdeburg*. (Manchester 2009).

Martinez, A., 'Gardizi's Two Chapters on the Turks' (vertaald en becommentarieerd), *Journal Archivum Eurasiae Medii Aevi* (Volume 2, 1982) 109-217.

Warner, D., *Ottonian Germany. The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, translated and annotated by (Manchester 2001).

Secundaire bronnen

Althoff, G. 'Saxony and the Elbe Slavs in the tenth century' in Reuter, T., ed., *The New Cambridge Medieval History: Volume 3, c.900-c.1024*, 267 - 292 (Cambridge 1999).

Bachrach, D., *Religion and the Conduct of War, c. 300 - 1215* (Woodbridge 2003).

Bakay, K., 'Hungary' in Reuter, T., ed., *The New Cambridge Medieval History: Volume 3, c. 900-c.1024*, 536 - 552. (Cambridge 1999).

Bowlus, C., *The Battle of Lechfeld and its aftermath, August 955: the End of the Age of Migrations in the Latin West* (Aldershot/Burlington 2006).

Breisach, E., *Historiography, Ancient, Medieval & Modern* (Chicago en London 1983)

Leyser, K., *Medieval Germany and its Neighbours 900-1250* (London 1982).

Creveld, M. van, *The Culture of War* (New York 2008).

Engel, P. en A. Ayton, *Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary* (London 2005).

Halsall, G., *Warfare and Society in the Barbarian West, 450 - 900* (Oxon 2003).

Jones, A., *The Art of War in the Western World* (Urbana en Chicago 1987).

Jonker, E., *Geesteswetenschappelijke Carroussel: Een Nieuwe Ronde in Het Debat over Wetenschap, Cultuur en Politiek* (Amsterdam 2006).

Keegan, J., *A History of Warfare* (London 1993).

Kortüm, H., ed., *Krieg im Mittelalter* (Berlin 2001).

Kortüm, H., ed., *Transcultural Wars, from the Middle Ages to the 21st Century* (Berlin 2006).

Lexikon des Mittelalters (digitale versie).

Müller-Mertens, E. 'The Ottonians as kings and emperors', in Reuter, T., ed., *The New Cambridge Medieval History: Volume 3, c.900-c.1024*, 233 - 266 (Cambridge 1999).

Murray, A., ed., *The Crusades. An Encyclopedia* (Oxford 2006).

Nelson, J., 'Rulers and government' in Reuter, T., ed., *The New Cambridge Medieval History: Volume 3, c.900-c.1024*, 95 - 129 (Cambridge 1999).

Róna-Tas, A., *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages: An Introduction to Early Hungarian History*. (Budapest 1999).

Schryver, R. de, *Historiografie. Vijfentwintig eeuwen geschiedschrijving van West-Europa* (Leuven 1990).

Smith, J., *Europe after Rome, A New Cultural History, 500 - 1000* (Oxford 2005).

Wickham, C., *The Inheritance of Rome, A History of Europe from 400 to 1000* (London 2009).